

Кафедра сучаснай беларускай мовы

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Вучэбна-метадычны комплекс

для студэнтаў 1 курса спецыяльнасці
1-21 05 04 Славянская філалогія
дзённай формы навучання

вучэбныя семестры: I – II

распрацавала: кандыдат філалагічных навук,
дацэнт А. Л. Сadoўская

МІНСК 2012

ЗМЕСТ

Тлумачальная запіска.....	3
---------------------------	---

I семестр

Тэматыка лекцый.....	4
Тэматыка практычных заняткаў.....	13
Тэматыка і матэрыялы КСРС.....	22
Пытанні да заліку.....	37
Агульны спіс літаратуры.....	38

II семестр

Тэматыка лекцый.....	42
Тэматыка практычных заняткаў.....	47
Тэматыка КСРС.....	60
Экзаменацыйныя пытанні.....	62
Агульны спіс літаратуры.....	64
Узоры разбораў.....	68

Тлумачальная запіска

Курс “Сучасная беларуская мова. Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Фразеаграфія” прызначаны для студэнтаў 1 курса спецыяльнасці 1-21 05 04 “Славянская філалогія”, разлічаны на I – II вучэбныя семестры.

Курс арыентуе студэнта на вывучэнне з’яў беларускай мовы ў іх структурна-семантычным і функцыянальна-камунікатыўным аспектах, на выяўленне адметных спецыфічных заканамернасцей, якія праяўляюцца на розных узроўнях беларускай мовы, на ўсебаковае вывучэнне беларускай мовы як жывой і рухомай з’явы, дапамагае зразумець яе дынаміку і асноўныя тэндэнцыі развіцця.

На лекцыйных і практычных занятках студэнты набываюць, засвойваюць і паглыбляюць веды па фанетыцы, фаналогіі, графіцы, арфаэпіі, арфаграфіі, лексікалогіі і фразеалогіі сучаснай беларускай мовы ў такой ступені, каб усведамляць яе як грамадскую з’яву і пэўную семіятычную сістэму і дасканала валодаць яе сродкамі.

Мэта практычных заняткаў – замацаваць і паглыбіць тэарэтычныя веды. Методыка правядзення практычных заняткаў розная: індывідуальнае, фронтальнае, паслядоўна-лінейнае або выбарачнае апытванне; выкананне практыкаванняў на дошцы; работа па гатовых табліцах і схемах; выкананне тэставых заданняў і тэстаў на камп’ютэрах, праслухоўванне і аналіз разнастайных лінгвістычных запісаў і г.д. Арганізаваная такім чынам сістэма практычных заняткаў спрыяе выпрацоўцы ў студэнтаў самастойных навуковых поглядаў на моўныя з’явы і працэсы, дапамагае ім грунтоўна авалодаць нормамі літаратурнай мовы, паскарае набывццё навыкаў самастойнага аналізу моўных з’яў і фактаў.

Змест і задачы курса скіраваны на тое, каб сфарміраваць у студэнтаў правільныя навуковыя погляды на ўсю складаную сістэму сучаснай беларускай мовы, дапамагчы ім авалодаць яе літаратурнымі нормамі, набыць устойлівыя навыкі самастойнага аналізу лінгвістычных фактаў і з’яў, удасканаліць сістэму звязнага маўлення, пастаянна павышаць арфаграфічную і пунктуацыйную пісьменнасць.

У выніку вывучэння курса сучаснай беларускай мовы **студэнты павінны ведаць:**

- тыпалагічную і генетычную характарыстыку беларускай мовы;
- функцыянальныя стылі сучаснай беларускай мовы;
- літаратурныя нормы сучаснай беларускай мовы;
- асноўныя тэрміны, паняцці і катэгорыі сучаснай беларускай мовы;
- умовы і формы моўнай камунікацыі.

Павінны ўмець:

- валодаць вуснай і пісьмовай разнавіднасцямі сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- карыстацца асноўнымі моўнымі паняццямі і тэрмінамі ў іх сістэмна-структурных сувязях;
- валодаць маўленчай дзейнасцю ў сістэме стылёва-функцыянальных асаб
- карыстацца асноўнымі метадамі лінгвістычнага аналізу;

- валодаць метадкай рэферыравання тэксту і яго перакладу на беларускую мову.

I СЕМЕСТР

Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія.

Тэматыка лекцый

Лекцыя № 1.

Прадмет і задачы курса “Сучасная беларуская мова.”

План лекцыі

1. Беларуская мова як найважнейшы элемент нацыянальнай культуры, духоўны скарб нацыі. Роля і месца беларускай мовы ў сучасным грамадстве. Роля роднай мовы ў працэсе станаўлення асобы і ў развіцці цывілізацыі.
2. Сацыяльна-функцыянальная дыферэнцыяцыя беларускай нацыянальнай мовы: літаратурная мова, тэрытарыяльныя дыялекты, сацыялекты, мова горада і інш.
3. Беларуская мова сярод іншых моў свету. Генетычная і тыпалагічная характарыстыка беларускай мовы.

Літаратура

1. Анічэнка У.В. Мовы ўсходніх славян. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С.37-67.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.84-86; 147-156; 383-384.
4. Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22—24 кастрычніка 1997 г.) – Мн.: БДУ, 1998. – С.12-19; 35-48; 64-68.
5. Жураўскі А.І. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
7. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. – Мн., 1961. – 40 с.
8. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
9. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
10. Працы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн.: Інбелкульт, 1927. – С.48-113.

11. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. – Мінск: Сучаснае слова, 1999. – С.4-76.
12. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
13. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
14. Шакун Л.М. Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: БДУ, 2001. – 206 с.

Лекцыя № 2.

Фанетыка як навука аб гукавым ладзе мовы.

План лекцыі

1. Прадмет фанетыкі. Агульная і прыватная фанетыка, апісальная (дэскрыптыўная) і гістарычная фанетыка. Сувязь фанетыкі з іншымі раздзелаў мовазнаўства.
2. Транскрыпцыя. Віды транскрыпцыі (фанетычная, інтанацыйная, фанематычная). Сістэма транскрыпцыйных знакаў.
3. Паняцце аб фанетычным члянэнні моўнай плыні. Зыходныя прынцыпы арганізацыі і члянэння адзінак мовы і маўлення. Сінтагматычныя і парадыгматычныя адносіны ў фанетыцы.
4. Асноўныя фанетычныя адзінкі: гук, склад, фанетычнае слова, маўленчы такт (сінтагма), фраза, фонаабзац; націск, інтанацыя.
5. Гукі мовы. Аспекты вывучэння гукаў: артыкуляцыйны, акустычны, перцэптыўны, функцыянальны.

Літаратура

1. Анічэнка У.В. Мовы ўсходніх славян. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С.37-67.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.84-86; 147-156; 383-384.
4. Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22—24 кастрычніка 1997 г.) – Мн.: БДУ, 1998. – С.12-19; 35-48; 64-68.
5. Жураўскі А.І. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
7. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. – Мн., 1961. – 40 с.
8. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.

9. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
10. Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн.: Інбелкульт, 1927. – С.48-113.
11. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. – Мінск: Сучаснае слова, 1999. – С.4-76.
12. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
13. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
14. Шакун Л.М. Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: БДУ, 2001. – 206 с.

Лекцыя № 3. **Аспекты вывучэння гукаў.**

План лекцыі

1. Артыкуляцыйны аспект вывучэння гукаў. Будова маўленчага апарату; актыўныя і пасіўныя органы маўлення. Асноўныя фазы артыкуляцыі. Адметнасць артыкуляцыйнай базы беларускай мовы.
2. Акустычны аспект вывучэння гукаў. Агульныя акустычныя ўласцівасці гукаў. Частата ваганняў галасавых звязак і вышыня гука. Сіла і гучнасць гука. Спектр гука і тэмбр. Фармантная структура гука. Перцэптыўны аспект вывучэння гукаў. Універсальныя і спецыфічныя перцэптыўныя характарыстыкі гукаў.
3. Прынцыпы класіфікацыі гукаў. Зычныя і галосныя гукі. Паняцце аб артыкуляцыйнай і акустычнай класіфікацыі гукаў.

Літаратура

1. Анічэнка У.В. Мовы ўсходніх славян. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С.37-67.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.84-86; 147-156; 383-384.
4. Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канфэрэнцыі (Мінск, 22—24 кастрычніка 1997 г.) – Мн.: БДУ, 1998. – С.12-19; 35-48; 64-68.
5. Жураўскі А.І. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
7. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. – Мн., 1961. – 40 с.

8. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
9. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
10. Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн.: Інбелкульт, 1927. – С.48-113.
11. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. – Мінск: Сучаснае слова, 1999. – С.4-76.
12. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
13. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
14. Шакун Л.М. Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: БДУ, 2001. – 206 с.

Лекцыя № 4. **Змены гукаў у моўнай плыні.**

План лекцыі

1. Сінтагматычныя і пададыгматычныя адносіны на фанетычным узроўні. Асноўныя фанетычныя працэсы: асіміляцыя, дысіміляцыя, метатэза, сцяжэнне, падаўжэнне, пратэза, эпентэза, дыярэза, акамадацыя, рэдукцыя, гаплалогія.
2. Пазіцыйныя чаргаванні гукаў як вынік фанетычных працэсаў. Пазіцыйныя чаргаванні зычных гукаў. Чаргаванні галосных у націскных і ненаціскных складах.
3. Гістарычныя чаргаванні галосных і зычных.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – Ч.1. – С.7-13.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.587-589.
4. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.60-66.
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
6. Крывіцкі А.А., Падлужны А.І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С.100-108.
7. Падлужны А.І., Чэксман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. – 264 с.
8. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.

9. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.156-157.
10. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.44-51.
11. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С.44-52.
12. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.112-117.
13. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
14. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С.63-94.

Лекцыя № 5. Фаналогія.

План лекцыі

1. Паняцце фанемы ў трактоўцы Маскоўскай, Ленінградскай (Пецярбургскай) і Пражскай фаналагічных школ.
2. Дыферэнцыяльныя і інтэгральныя прыметы фанем. Асноўны алафон, варыянт і варыяцыя фанемы. Гіперфанема і архіфанема. Нейтралізацыя фанемных супрацьпастаўленняў.
3. Фаналагічная сістэма беларускай мовы. Адметнасць фаналагічнай сістэмы беларускай мовы як мовы кансанантнага тыпу.
4. Сістэма зычных фанем у беларускай мове. Роля карэляцый у кансанантызме. Карэляцыі фанем па глухасці-звонкасці. Карэляцыя цвёрдых-мяккіх зычных. Карэляцыя шыпячых-свісцячых. Карэляцыя выбухных-афрыкат. Сістэма галосных фанем у беларускай мове.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – Ч.1. – С.7-13.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.587-589.
4. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.60-66.
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
6. Крывіцкі А.А., Падлужны А.І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для флфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С.100-108.
7. Падлужны А.І., Чэкман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. –

264 с.

8. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
9. Русак В.П. Марфаналогія сучаснай беларускай мовы. – Мн.: Беларуская навука, 2003. – 316 с.
10. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.156-157.
11. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.44-51.
12. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С.44-52.
13. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.112-117.
14. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
15. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С.63-94.

Лекцыя № 6.

Арфаэпія.

План лекцыі

1. Прадмет і задачы арфаэпіі. Арфаэпія як правілы рэалізацыі фанетычнай сістэмы. Практычнае значэнне арфаэпіі.
2. Асноўныя нормы сучаснага беларускага вымаўлення: вымаўленне націскных і ненаціскных галосных, вымаўленне зычных (у моцных і слабых пазіцыях). Правілы вымаўлення гукаў на стыку слоў. Вымаўленне гукаў у запазычаных словах.
3. Праблемы варыянтнасці на фанетычным узроўні. Арфаэпічная варыянтнасць у вакалізме і кансанантызме. Прычыны, характар і літаратурныя межы арфаэпічнай варыянтнасці ў беларускай мове.
4. Арфаэпічная норма і культура маўлення.
5. Адхіленні ад нормаў літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – Ч.1. – С.40-45.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.51-53.
4. Бірыла М.В. Да пытання аб фарміраванні і важнейшых нормах беларускага літаратурнага вымаўлення // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1958. – № 3.

5. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.75-76.
6. Выгонная Л.Ц. Інтанацыя. Націск. Арфаэпія. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – С. 187-194.
7. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
8. Падлужны А.І. Фаналагічная сістэма беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 144 с.
9. Падлужны А.І., Чэкман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. – 264 с.
- 10.Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
- 11.Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
- 12.Русак В.П. Марфаналогія сучаснай беларускай мовы. – Мн.: Беларуская навука, 2003. – 316 с.
- 13.Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.103-105.
- 14.Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.148-152.
- 15.Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
- 16.Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. С.314-317.
- 17.Фанетыка слова ў беларускай мове. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 200 с.
- 18.Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
- 19.Янкоўскі Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. -- 4 выд. -- Мн., 1976. – 91 с.

Лекцыя № 7.

Арфаграфія, яе прадмет і задачы.

План лекцыі

1. Арфаграфія, яе прадмет і задачы. Арфаграма і апорнае напісанне. Асноўныя прынцыпы беларускай арфаграфіі: фанетычны, фанематычны (марфалагічны), традыцыйнае і дыферэнцыйнае напісанні.
2. Правілы правапісу галосных, заснаваныя на фанетычным прынцыпе. Фанематычныя і традыцыйныя напісанні галосных.
3. Правілы правапісу зычных, заснаваныя на фанематычным прынцыпе. Правапіс зычных паводле фанетычнага прынцыпу.
4. Прынцыпы і правілы напісання слоў злітна, асобна, праз злучок. Ужыванне вялікай літары.

5. Напісанне абрэвіятур і ўмоўных скарачэнняў. Правілы пераносу.

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.49-50.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / Пад рэд. А.І. Падлужнага. – Мн.: Нар. асвета., 1987. – С.6-40.
4. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.86-97.
5. Жураўскі А. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
6. Камароўскі Я.М. Сучасная беларуская арфаграфія – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 160 с.
7. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
8. Куліковіч У.І. Беларускі правапіс: Правілы, заданні, кантрольныя работы. – Мн.: Завігар, 1998. – С.5-29.
9. Мячкоўская Н. Пра магію літар, —азбучныя войны і арфаграфічныя забабоны // Культура. – 1999. – 16-22 студз. – С.14.
10. Падлужны А.І. Аб фанематычным прынцыпе ў беларускай арфаграфіі // У кн.: Лінгвістычныя даследаванні. – Мн., 1968. – С.19-24.
11. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
12. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 1959. – 160 с.
13. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
14. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.118-162.
15. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.185-203.
16. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.187-208.
17. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
18. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
19. Янкоўскі Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. – 3-е выд., выпр. – Мн.: Выш. шк., 1989. – С.48-62.

План лекцыі

1. Гісторыя станаўлення беларускай арфаграфіі.
2. Тэндэнцыя развіцця арфаграфічнай нормы на сучасным этапе.
3. Даведнікі па беларускай арфаграфіі.

Літаратура

20. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
21. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.49-50.
22. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / Пад рэд. А.І. Падлужнага. – Мн.: Нар. асвета., 1987. – С.6-40.
23. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.86-97.
24. Жураўскі А. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
25. Камароўскі Я.М. Сучасная беларуская арфаграфія – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 160 с.
26. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
27. Куліковіч У.І. Беларускі правапіс: Правілы, заданні, кантрольныя работы. – Мн.: Завігар, 1998. – С.5-29.
28. Мячкоўская Н. Пра магію літар, —азбучныя войны і арфаграфічныя забабоны // Культура. – 1999. – 16-22 студз. – С.14.
29. Падлужны А.І. Аб фанематычным прынцыпе ў беларускай арфаграфіі // У кн.: Лінгвістычныя даследаванні. – Мн., 1968. – С.19-24.
30. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
31. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 1959. – 160 с.
32. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
33. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.118-162.
34. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.185-203.
35. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.187-208.
36. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.

37. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
38. Янкоўскі Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. – 3-е выд., выпр. – Мн.: Выш. шк., 1989. – С.48-62.

ТЭМАТЫКА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Практычныя заняткі № 1. Фанетыка як мовазнаўчая навука.

Сувязь фанетыкі з іншымі дысцыплінамі. Прырода і аспекты вывучэння гукаў беларускай мовы. Асноўныя адзінкі фанетыкі. Фанетычная транскрыпцыя.

Мэта. Асэнсаваць ролю гукавога боку мовы ў працэсе камунікацыі, прадмет і задачы фанетыкі, спецыфіку фанетычнага членення моўнай плыні і яе транскрыпцыі.

Пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі

1. Што вывучае фанетыка? Чаму фаналогію выдзяляюць у асобны раздзел мовазнаўства?
2. Што такое апісальная (сінхронная), дыяхронная, параўнальная, агульная фанетыка?
3. З якімі раздзелаў мовазнаўства цесна звязана фанетыка? Які характар суадносін паміж фанетычнымі законамі і арфаэпічнай нормай, арфаграфічнымі правіламі?
4. У чым сутнасць падзелу фанетычных адзінак на сегментныя і суперсегментныя? Ахарактарызуйце іх.
5. Для чаго патрэбна фанетычная транскрыпцыя? Чым яна адрозніваецца, ад арфаграфічнага пісьма?
6. Дзе выкарыстоўваецца транслітарацыя? Чым яна адрозніваецца ад фанетычнай транскрыпцыі?

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаланогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
3. Крывіцкі А.А., Падлужны А.І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С.5–16.
4. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
5. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц.Кавалёва, А.К.Юрэвіч, Ф.М.Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С. 147; 163–164.
6. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней,

- У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.13–17.
7. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.77–82.
 8. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С.3–27.
 9. Фанетыка слова ў беларускай мове. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – С.3–19.

Практычныя заняткі № 2. Артыкуляцыйны аспект вывучэння гукаў мовы. Зычныя і галосныя гукі.

Мэта. Усвядоміць асноўныя класіфікацыйныя прыметы зычных і галосных гукаў беларускай мовы, выпрацаваць навыкі артыкуляцыйнай класіфікацыі гукаў.

Пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі

1. Якія характарыстыкі з'яўляюцца суадноснымі ў артыкуляцыйнай класіфікацыі зычных гукаў?
2. Чым вызначаецца падзел зычных гукаў на змычныя, шчылінныя і змычна-шчылінныя?
3. Чым вызначаецца падзел зычных гукаў на губныя і язычныя? Чым вызначаецца падзел зычных гукаў на пярэднеязычныя, сярэднеязычныя і заднеязычныя?
4. Якая розніца ў становішчы языка пры ўтварэнні губна-губных змычных гукаў?
5. На якія катэгорыі па месцы ўтварэння пры дапамозе пасіўных органаў падзяляюцца зычныя гукі?
6. Якія артыкуляцыйныя ўласцівасці дазваляюць вылучыць у асобны клас змычна-шчылінныя гукі?
7. Якім чынам утвараюцца насавыя (назальныя) гукі?
8. Якім чынам утвараюцца змычныя гукі?
9. Якім чынам утвараюцца шчылінныя гукі?
10. Чым адрозніваюцца аднафокусныя і двухфокусныя гукі?
11. Якія дадатковыя артыкуляцыйныя ўласцівасці гукам сучаснай беларускай мовы?
12. У чым артыкуляцыйнае адрозненне паміж галоснымі і зычнымі гукамі?
13. Якімі параметрамі вызначаецца якасць галосных гукаў?

Заданні для самастойнай работы

1. Прааналізуйце схему будовы маўленчага апарату. Назавіце актыўныя і пасіўныя органы маўлення.
2. Вызначце, якія гукі і словы атрымаюцца, калі першы гук у названых ніжэй прыкладах вымавіць: а) без напружання галасавых звязак: *бар, баліць, заву, ваза, жаль*; б) з апушчанай нёбай занавескай: *бак, боль*.
3. Назавіце і ахарактарызуйце фазы артыкуляцыі. Ахарактарызуйце кожную з іх, прааналізаваўшы гукі [д] і [з'] у словах: *дума, дома, Дзіма, дзеці*.
4. Вызначце, якім беларускім гукам адпавядае: а) свабодны праход у ротавай

- поласці для паветранага струменя; б) звужаны праход; в) замкнёны праход.
5. Ці можна па становішчы языка адрозніць зубныя гукі паміж сабой? Адказ абгрунтуйце.
 6. Ахарактарызуйце галосныя гукі беларускай мовы паводле месца ўтварэння.
 7. Ахарактарызуйце галосныя гукі беларускай мовы паводле спосабу ўтварэння.
 8. Чым артыкуляцыйна адрозніваюцца націскныя і ненаціскныя галосныя?
 9. У чым артыкуляцыйнае падабенства і ў чым адрозненне зычнага [ў] і галоснага [у]?
 10. У чым артыкуляцыйнае падабенства і ў чым адрозненне зычнага [й] і галоснага [і]?

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.45–48.
3. Бурак Л.І Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.57–60.
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
5. Крывіцкі А. А., Падлужны А. І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С. 17–60.
6. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. – Мн., 1961. – 40 с.
7. Падлужны А.І. Біялагічныя і сацыяльныя аспекты гукавога ладу мовы. // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мн., 1982.
8. Падлужны А.І., Барышнікава К.К. Эксперыментальна-фанетычныя даследаванні ў Беларусі // Беларуская лінгвістыка. – 1974. – Вып. 5.
9. Падлужны А.І., Чэкман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973.
10. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
11. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С. 149–156.
12. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.26–35.
13. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.89–101.
14. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С. 28–62.

Практычныя заняткі № 3. Змены гукаў у моўнай плыні. Законы спалучэння гукаў.

Мэта. Усвядоміць сутнасць сінтагматычных і парадыгматычных адносін у фанетыцы. Замацаваць разуменне фанетычных працэсаў і фанетычных адносін у сучаснай беларускай мове.

Пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі

1. Што адбываецца з гукамі ў моўнай плыні? Ці заўсёды супадаюць характарыстыкі гука, вымаўленага ізалявана і ў складзе слова, сказа?
2. Якія фанетычныя законы дзейнічаюць у сістэме кансанантызму і сістэме вакалізму?
3. Што такое фанетычная пазіцыя?
4. Што такое асіміляцыя? Назавіце найбольш пашыраныя асіміляцыі ў сучаснай беларускай мове.
5. Што такое дысіміляцыя? Назавіце найбольш пашыраныя дысіміляцыі ў сучаснай беларускай мове.-
6. Што такое рэдукцыя? У чым адрозненне рэдукцыі ў сучаснай беларускай і ў сучаснай рускай мовах?
7. Што такое пратэза? Назавіце выпадкі пратэзы ў сучаснай беларускай мове.
8. Што такое эпентэза? Назавіце выпадкі эпентэзы ў сучаснай беларускай мове.
9. Што такое дыэрэза? Назавіце выпадкі дыэрэзы ў сучаснай беларускай мове.
10. Што такое гаплалогія? Назавіце выпадкі гаплалогіі ў сучаснай беларускай мове.

Заданні для самастойнай работы

1. Якія фанетычныя пазіцыі называюць моцнымі?
2. Якія фанетычныя пазіцыі называюць слабымі?
3. Як звязаны фанетычныя законы з правіламі арфаэпіі і прынцыпамі арфаграфіі?
4. Раскажыце пра сінтагматычныя адносіны ў фанетыцы. Праілюструйце ваш адказ прыкладамі.
5. Раскажыце пра парадыгматычныя адносіны ў фанетыцы. Праілюструйце ваш адказ прыкладамі.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1. – С.7–13.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.587–589.
4. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.60–66.
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
6. Крывіцкі А. А., Падлужны А. І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С.100–108.
7. Падлужны А.І., Чэкман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. –

264 с.

8. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
9. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.156–157.
10. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.44–51.
11. Сцяцко П. У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С.44-52.
12. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С. 112–117.
13. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С. 63–94.

Практычныя заняткі № 4. Пазіцыйныя і гістарычныя чаргаванні гукаў.

Мэта. Усвядоміць сутнасць камбінаторных змен і пазіцыйных чаргаванняў галосных і зычных гукаў. Асэнсаваць ролю пазіцыйнага становішча гукі ва ўзнікненні чаргавання. Усвядоміць сутнасць гістарычных чаргаванняў галосных і зычных гукаў. Навучыцца дыферэнцыраваць пазіцыйныя чаргаванні з паралельнымі і перасякальнымі радамі і гістарычныя чаргаванні.

Пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі

1. Што называецца чаргаваннем?
2. Якія віды чаргаванняў вы ведаеце?
3. Чаму чаргаванне [ро], [ло] з [ры], [лы] розныя даследчыкі адносяць то да пазіцыйных, то да гістарычных?
4. Які тып чаргаванняў наглядаецца ў формах аднаго і таго ж слова?
5. Які тып чаргаванняў наглядаецца ў розных словах?
6. Чым абумоўлена наяўнасць гістарычных чаргаванняў зычных і галосных гукаў у сучаснай беларускай мове?
7. У чым адрозненне пазіцыйных чаргаванняў ад гістарычных?
8. Чаму гістарычныя чаргаванні часам называюць традыцыйнымі?

Заданні для самастойнай работы

1. Прывядзіце прыклады пазіцыйных чаргаванняў галосных гукаў.
2. Прывядзіце прыклады пазіцыйных чаргаванняў зычных гукаў.
3. У чым адрозненне пазіцыйных чаргаванняў з паралельнымі радамі ад пазіцыйных чаргаванняў з перасякальнымі радамі?
4. Растлумачце фанетычныя прычыны гістарычных чаргаванняў гукаў.

5. Прывядзіце прыклады гістарычных чаргаванняў галосных гукаў.
6. Прывядзіце прыклады гістарычных чаргаванняў зычных гукаў.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – 4.1. – С.31–37.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.587–589.
4. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк., 1985. – С.60–66.
5. Крывіцкі А. А., Падлужны А. І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С.100–108.
6. Падлужны А.І., Чэкман В.М. Гукі беларускай мовы. - Мн.: Выш. шк., 1973. – 264 с.
7. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С. 157–161.
8. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С. 51–61.
9. Сцяцко П. У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С.44–52.
10. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С. 112–127.
11. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. –С. 63–94.

Практычныя заняткі № 5. Склад як фанетычная адзінка.

Прасадычныя фанетычныя адзінкі, іх роля ў арганізацыі моўнай плыні.

Мэта. Асэнсаваць асаблівасці склада як фанетычнай адзінкі, структуру беларускага склада і прынцыпы складападзелу. Усвядоміць сутнасць тэорыі склада. Навучыцца дыферэнцыраваць тыпы складоў. Асэнсаваць ролю прасадычных фанетычных адзінак у арганізацыі моўнай плыні. Усвядоміць фанетычную прыроду націску, яго рознамясцовасць і рухомасць, функцыі тактавага і лагічнага націску. Навучыцца вызначаць асноўны і пабочны націскі ў складаных словах, дыферэнцыраваць тыпы складоў. Умець вызначаць кампаненты інтанацыі і асноўныя тыпы інтанацыйных канструкцый у беларускай мове.

Пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі

1. Што называецца складам?
2. Якія элементы склада з’яўляюцца цэнтральнымі?
3. Якія элементы склада з’яўляюцца маргінальнымі?

4. Якія склады называюцца прыкрытымі? Прывядзіце прыклады.
5. Якія склады называюцца непрыкрытымі? Прывядзіце прыклады.
6. Якія склады называюцца адкрытымі? Прывядзіце прыклады.
7. Якія склады называюцца абсалютна адкрытымі? Прывядзіце прыклады.
8. Якія склады называюцца закрытымі? Прывядзіце прыклады.
9. Што такое суперсегментныя фанетычныя рысы вуснага маўлення?
10. Што такое прасодыя?
11. Што такое націск? Якая яго роля ў слове? Якімі асаблівасцямі характарызуецца слоўны націск у сучаснай беларускай мове?
12. У чым фаналагічная сутнасць націску?
13. Што называецца тактавым націскам, фразавым націскам, лагічным націскам?
14. Якія фанетычныя сродкі выражаюць інтанацыю?
15. У чым фаналагічны змест інтанацыі?
16. Як звязана інтанацыя з пунктуацыяй?

Заданні для самостійнай работы

1. |Адзначце і ахарактарызуйце ўласцівасці склада як фанетычнай адзінкі.
2. Прааналізуйце паслядоўнасць зычных у адкрытых складах.
3. Прааналізуйце паслядоўнасць зычных у канцавых складах.
4. У чым сутнасць экспіраторнай тэорыі склада?
5. У чым сутнасць тэорыі мускульнага напружання?
6. У чым сутнасць санорнай тэорыі склада?
7. На якія катэгорыі падзяляюцца гукі мовы згодна з санорнай тэорыяй склада?
8. Ахарактарызуйце рознамясцовасць і рухомасць націску ў беларускай мове.
9. Калі ў слове з'яўляецца пабочны націск? Прывядзіце прыклады.
10. Што такое клітыкі? Якія элементы называюцца праклітыкамі і энклітыкамі?
11. Якія асаблівасці акцэнтацыі службовых слоў у беларускай мове?
12. Ахарактарызуйце ІК-1, ІК-2, ІК-3, ІК-4, ІК-5, ІК-6, ІК-7. У якіх выпадках яны ўжываюцца?
13. Якім чынам можна меркаваць пра інтанацыю на падставе запісу вуснага маўлення?

Література

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юніпресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С. 232–234; 382–383; 497–498.
3. Вардомацкі Л. М. Асабнасці ударэння існавальных у рускім, беларускім і украінскім мовах. – Мн.: Выш. шк., 1988. – 128 с.
4. Выгонная Л. Ц. Інтанацыя. Націск. Арфаэпія. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – С.5–186.
5. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я. М.Камароўскі, В. П.Красней, У.

- М.Лазоўскі і інш. — 2-е выд., дапрац. і дап. — Мн.: Выш. шк., 1995. — С.61–75.
6. Сцяцко П. У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. — Гродна: ГрДУ, 2001. — С.52–57.
 7. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. — Мн.: Сучаснае слова, 1999. — С. 135–148.
 8. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. — Мн.: Навука і тэхніка, 1989. — С. 236–313.

Практычныя заняткі № 6. Фаналогія. Розныя падыходы да вызначэння фанемы: фанема як рад гукаў, якія пазіцыйна чаргуюцца; фанема як мінімальная адзінка фаналагічнай апазіцыі. Фаналагічная сістэма беларускай мовы.

Мэта. Усвядоміць сутнасць фанемы як рада гукаў, што пазіцыйна чаргуюцца. Навучыцца дыферэнцыраваць асноўны алафон, варыянт і варыяцыю фанемы. Усвядоміць фанему як мінімальную частку фаналагічнай апазіцыі і як агульнае фанетычнае ўяўленне, здольнае адрозніваць словы. Навучыцца вызначаць дыферэнцыяльныя і інтэгральныя прыметы фанем, пазіцыі нейтралізацыі фанемных проціпастаўленняў, інструменты выдзялення, пераліку і інвентарызацыі фанем. Паглыбіць разуменне сістэмнага супрацьпастаўлення глухіх і звонкіх, цвёрдых і мяккіх, выбухных і афрыкат, шыпячых і свісцячых фанем сучаснай беларускай мовы. Навучыцца дыферэнцыраваць моцныя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) і слабыя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі фанем, якія ўваходзяць у карэляцыйныя рады і фанем, якія знаходзяцца па-за карэляцыямі. Асэнсаваць сістэмныя адносіны ў беларускім вакалізме.

Пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі

1. Акрэсліце асноўныя перадумовы ўзнікнення фаналогіі — навукі аб гуках мовы. Як суадносяцца фанетыка і фаналогія?
2. Дайце азначэнні асноўных паняццяў фаналогіі.
3. Як эвалюцыянавала паняцце фанемы?
4. Акрэсліце асноўныя фаналагічныя канцэпцыі, назаўважце асноўныя фаналагічныя школы.
5. Дайце вызначэнне фанемы. Што такое мінімальныя пары слоў?
6. У чым розніца паміж гукамі і фанемамі?
7. У чым розніца паміж фаналагічнымі (дыферэнцыяльнымі) і нефаналагічнымі прыкметамі?
8. Што называецца сістэмай фанем? Якія з’явы сведчаць аб сістэмных адносінах паміж фанемамі?
9. Што называецца фаналагічнай падсістэмай? Якія фаналагічныя падсістэмы існуюць у фаналагічнай сістэме сучаснай беларускай мовы?
10. Чаму галосныя фанемы не ўтвараюць карэляцыйныя рады?
11. Што такое аканне ў шырокім і вузкім сэнсе?

Заданні для самастойнай работы

1. Што такое алафон? Праілюструйце адказ прыкладамі.
2. Што такое асноўны прадстаўнік фанемы? Праілюструйце адказ прыкладамі.
3. Што такое варыянт фанемы? Праілюструйце адказ прыкладамі.
4. Што такое варыяцыя фанемы? Праілюструйце адказ прыкладамі.
5. Што такое нейтралізацыя фаналагічных апазіцый? Прывядзіце прыклады нейтралізацыі.
6. Якія прыкметы фанемы называюцца дыферэнцыяльнымі? Праілюструйце адказ прыкладамі.
7. Якія прыкметы фанемы называюцца інтэгральнымі? Праілюструйце адказ прыкладамі. Пералічыце зычныя фанемы сучаснай беларускай мовы.
8. Пералічыце галосныя фанемы сучаснай беларускай мовы.
9. Што такое карэляцыя фанем?
10. Пералічыце карэляцыі зычных фанем.
11. Ахарактарызуйце моцныя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі звонкіх – глухіх зычных.
12. Ахарактарызуйце слабыя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі звонкіх – глухіх зычных. Як перадаюцца зычныя слабых пазіцый у вымаўленні і на пісьме? На якім прынцыпе заснаваны іх правапіс?
13. Ахарактарызуйце моцныя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі цвёрдых – мяккіх зычных.
14. Ахарактарызуйце слабыя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі цвёрдых – мяккіх зычных. Як перадаюцца зычныя слабых пазіцый у вымаўленні і на пісьме? На якім прынцыпе заснаваны іх правапіс?
15. Ахарактарызуйце моцныя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі свісцячых – шыпячых зычных.
16. Ахарактарызуйце слабыя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі свісцячых – шыпячых зычных. Як перадаюцца зычныя слабых пазіцый у вымаўленні і на пісьме? На якім прынцыпе заснаваны іх правапіс?
17. Ахарактарызуйце моцныя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі выбухных – афрыкат.
18. Ахарактарызуйце слабыя (сігніфікатыўна і перцэптыўна) пазіцыі выбухных – афрыкат. Як перадаюцца зычныя слабых пазіцый у вымаўленні і на пісьме? На якім прынцыпе заснаваны іх правапіс?
19. Ахарактарызуйце сігніфікатыўна моцныя пазіцыі галосных фанем.
20. Ахарактарызуйце сігніфікатыўна слабыя пазіцыі галосных фанем.
21. Ахарактарызуйце перцэптыўна моцныя пазіцыі галосных фанем.
22. Ахарактарызуйце перцэптыўна слабыя пазіцыі галосных фанем.
23. Як перадаюцца галосныя слабых пазіцый у вымаўленні?
24. Як перадаюцца галосныя слабых пазіцый на пісьме?

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – 4.1. – С. 7–13.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С. 587–589.
4. Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк., 1985. – С. 60–66.
5. Крывіцкі А. А., Падлужны А. І. Фанетыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філфакаў ВНУ. – Мн.: Выш. шк., 1984. – С. 100–108.
6. Падлужны А. І., Чэжман В. М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. – 264 с.
7. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М. Ц. Кавалёва, А. К. Юрэвіч, Ф. М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С. 156–157.
8. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я. М. Камароўскі, В. П. Красней, У. М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С. 44–51.
9. Сцяцко П. У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 44–52.
10. Сямешка Л. І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С. 112–117.
11. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С. 63–94.

КАНТРАЛЮЕМАЯ САМАСТОЙНАЯ РАБОТА СТУДЭНТАЎ

КСРС 1. Асноўныя этапы станаўлення і развіцця беларускай літаратурнай мовы. Канцэпцыі паходжання беларускай мовы.

Пытанні:

1. Генетычная і тыпалагічная характарыстыка беларускай мовы.
2. Канцэпцыі паходжання беларускай мовы.
3. Асноўныя этапы станаўлення і развіцця беларускай мовы.
4. Сучасная беларуская мова як прадмет вывучэння ў сярэдняй і вышэйшай школе. Крыніцы вывучэння беларускай літаратурнай мовы.

Літаратура

15. Анічэнка У. В. Мовы ўсходніх славян. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 37–67.
16. Беларуская мова: хрэстаматыя / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
17. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С. 84–86; 147–156; 383–384.

18. Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22—24 кастрычніка 1997 г.) – Мн.: БДУ, 1998. – С.12-19; 35-48; 64-68.
19. Жураўскі А.І. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
20. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
21. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. – Мн., 1961. – 40 с.
22. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
23. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэсэвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
24. Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн.: Інбелкульт, 1927. – С.48-113.
25. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. – Мінск: Сучаснае слова, 1999. – С.4-76.
26. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
27. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
28. Шакун Л.М. Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: БДУ, 2001. – 206 с.

Матэрыялы да КСРС.

Асноўныя этапы станаўлення і развіцця беларускай мовы.

І. Для вытокаў беларускай мовы

Асноўнае тэрытарыяльнае ядро ўсходніх славян вызначылася ў шостым – сёмым стагоддзях н.э. Тэрыторыю сучаснай Беларусі засялялі пераважна такія славянскія плямёны, як крывічы, палачане (заснавалі княствы Полацкае, Смаленскае, Пскоўскае), дрыгавічы (Тураўскае княства), радзімічы (аселі ля ракі Сож).

Старажытныя крывіцкія і дрыгавіцкія племянныя саюзы не распаліся, а паступова перараслі ў дзяржаўныя супольніцтвы і атрымалі пазней назвы Полацкае і Турава-Пінскае княствы. Ужо на пачатку восьмага стагоддзя ўзнік самы буйны на той час цэнтр крывічоў – Полацк (862г.). У дзевятым стагоддзі Полацк канцэнтруе вакол сябе велізарныя тэрыторыі і становіцца адным з наймагутнейшых палітычных і культурных цэнтраў Усходняй Еўропы.

У 988г. усходнія славяне прынялі хрысціянства. Разам з хрысціянствам на ўсходнеславянскія землі прыйшла пісьменнасць (на стараславянскай, ці царкоўнаславянскай, мове). Паступова вырастае свой варыянт пісьмовай мовы, якая існуе паралельна са шматлікімі мясцовымі гаворкамі ўсходніх славян.

У наш час большасць даследчыкаў сцвярджае, што ў Старажытнай Русі існавала літаратурнае двухмоўе. Яго прадстаўляла:

1) царкоўнаславянская (стараславянская) мова двух тыпаў:

а) уласна царкоўнаславянская мова – мова богаслужэбнай і тэматычна блізкай да яе літаратуры, перакладзенай з грэцкіх крыніц або створанай у Балгарыі і іншых славянскіх краінах, якая перапісвалася і чыталася на Русі;

б) славяна-руская мова – мова напісаных усходнімі славянамі арыгінальных твораў, у якіх пераважала царкоўнаславянская моўная аснова, але ў большай ці меншай ступені выкарыстоўваліся сродкі ўсходнеславянскай народнай мовы;

2) старажытнаруская літаратурная мова двух тыпаў:

а) мова мастацка-апавядальнай літаратуры, усходнеславянская ў сваёй аснове, але з шырокім выкарыстаннем царкоўнаславянскіх сродкаў;

б) мова справаваго пісьменства і прыватнай перапіскі, заснаваная на жывой народнай мове ўсходніх славян з нязначнымі царкоўнаславянскімі элементамі.

Да помнікаў царкоўнаславянскай мовы адносяцца перапісаныя са старабалгарскіх арыгіналаў евангеллі і псалтыры, а таксама арыгінальныя творы тыпу «Жыццё Феадосія Пячэрскага», «Сказанне пра Барыса і Глеба», словы, казанні і павучанні выдатнага прамоўцы і публіцыста 12ст. Кірылы Тураўскага, зборнікі Аўраамія Смаленскага, «Жыццё Ефрасінні Полацкай», «Жыццё Аўраамія Смаленскага».

Старажытнаруская мова на народнай аснове адлюстравана ў такіх творах, як «Аповесць мінулых гадоў», «Павучанне Уладзіміра Манамаха», «Слова пра паход Ігаравы». Тып старажытнарускай літаратурнай мовы атрымаў шырокае прымяненне ў справавым пісьменстве: Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229г., Грамата Гердзена 1264г., Грамата полацкага князя Ізяслава каля 1265г., Дагавор Полацка з Рыгай каля 1330г., «Руская праўда».

Аб пашырэнні ў старажытнасці на Беларусі пісьменства бытавага прызначэння сведчаць такія помнікі, як надпіс на крыжы Ефрасінні Полацкай 1161г., надпісы на камянях, высечаныя ў гонар полацкага князя Барыса, надпіс на камені 1171г. ў гонар князя Рагвалода, берасцяныя граматы.

II. Старажытна беларуская літаратурная мова

На працягу 14 – 16 ст. пачала складвацца беларуская народнасць з уласцівай ёй моваю (навукоўцы называюць яе старабеларускай), асноўныя асаблівасці якой захоўваюцца да нашага часу. Прыкладна з сярэдзіны 15ст. пісьменства на тэрыторыі Беларусі насычаецца спецыфічна беларускімі асаблівасцямі ў такой меры, што пачынаючы з гэтага часу ёсць усе падставы гаварыць пра беларускую літаратурную мову, якая сваімі арфаграфічнымі, граматычнымі і лексічнымі рысамі прыкметна адрознівалася ад старажытнарускай літаратурнай мовы, але цалкам не парвала сувязі з ёй. У беларускім пісьменстве старажытнага перыяду беларуская пісьмовая мова мела назву «рускіі языкъ». Азначэнне «рускіі» паходзіць ад этноніма «Русь», якім у шматнацыянальным Вялікім княстве Літоўскім абазначалася частка ўсходнеславянскага насельніцтва, што ўваходзіла ў склад ВКЛ. Назва «белорусскіі языкъ» пачала ўжывацца толькі ў сярэдзіне 17ст. ў Рускай дзяржаве.

На Беларусі ў 15 – першай палове 17ст. самым распаўсюджаным было справавое (актавае, канцылярска-юрыдычнае) пісьменства. Да яго адносяцца шматлікія акты, граматы, дагаворы і статуты. Распаўсюджанню гэтага віду пісьменства садзейнічаў той факт, што ў ВКЛ, у склад якога тады ўваходзіла Беларусь, беларуская мова стала дзяржаўнай. Буйнымі помнікамі канцылярска-юрыдычнага пісьменства з’яўляюцца: Метрыка ВКЛ, Статуты ВКЛ (1529, 1566, 1588гг.). У 16 і 17ст. на беларускай мове вялася дакументацыя ў гарадскіх управах, магістратах і магдэбургіях, у гарадскіх, земскіх і замкавых судах, яна выкарыстоўвалася ў дыпламатычнай і прыватнай перапісцы. Справавое пісьменства было самым прагрэсіўным паводле адлюстравання рысаў жывой беларускай мовы.

Адно з вядучых месцаў па колькасці вядомых помнікаў і па разнастайнасці жанраў пісьменства эпохі беларускай народнасці займае свецка-мастацкая літаратура. Самым старажытным і пашыраным жанрам з’яўляюцца летапісы (Радзівілаўскі, летапіс Аўраамкі). У 16 і першай палове 17ст. афіцыйнае дзяржаўнае летапісанне дапоўнілася гістарычнымі запіскамі мясцовага характару (Баркулабаўскі летапіс), мемуарнымі творамі («Гістарычныя запіскі» Ф.М.Еўлашоўскага, «Дыярыуш» А.Філіповіча), перакладнымі воінскімі і рыцарскімі раманамі і аповесцямі («Александрыя», «Аповесць пра Трою», «Аповесць пра Трышчана», «Аповесць пра Баву», «Гісторыя пра Атылу»), перакладнымі хронікамі («Хроніка» М.Стрыйкоўскага). Пералічаныя арыгінальныя і перакладныя творы адлюстроўваюць высокую ступень развіцця старабеларускай літаратурнай мовы, багацце і разнастайнасць яе выяўленчых сродкаў.

Беларуская мова пранікае і ў сферу рэлігійнай літаратуры. У 15ст. на беларускую мову была перакладзена «Песня песням». У 1517-1519гг. беларускі першадрукар, асветнік і гуманіст Францыск Скарына зрабіў пераклад большай часткі кніг Старога завету. Захаваўшы царкоўнаславянскую аснову, Скарына насыціў свой пераклад беларускімі рысамі ў такой меры, што ў цэлым мова яго перакладу заняла прамежкавае становішча паміж царкоўнаславянскай і беларускай мовамі.

З’яўленне на беларускай мове арыгінальных твораў рэлігійнага прызначэння звязана з іменем буйнога асветніка і ідэолага гуманізму і рэфармацыі на Беларусі і Літве Сымона Буднага, які ў 1562г. выдаў у Нясвіжы на беларускай мове дзве кнігі – «Катэхізіс» (павучанне, настаўленне) і «Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам».

Значным крокам у пашырэнні ролі беларускай мовы ў рэлігійнай сферы было выданне на беларускай мове каля 1580г. В.Цяпінскім «Евангелля». Гэта выданне вылучаецца тым, што беларускі тэкст змешчаны паралельна з царкоўнаславянскім.

На фоне гэтых звестак парадаксальным даводзіцца лічыць той факт, што ў старажытны перыяд на беларускай мове не было створана ні падручнікаў, ні слоўнікаў. Пісьмовай мовай авалодвалі па ўзорах пісьмовых тэкстаў. З канца 16ст. беларуская мова стала абавязковым прадметам навучання ў праваслаўных брацкіх школах, дзе вывучаліся таксама польская, лацінская і грэчаская мовы. Выкладчыкам і вучням такіх школ вельмі патрэбен быў перакладны слоўнік. У 1596г. Л.Зізаній выдаў у Вільні «Лексіс», дзе тлумачыў незразумелыя царкоўнаславянскія словы сродкамі беларускай мовы (врачую – лечу, мель – вапна и тыж крейда, месьць – помста, баснь – казка, слово, байка). У рэестравай частцы слоўніка 1061 слова, а ў

тлумачальнай – больш за 2 тысячы. У1627г. Памва Бярында выдаў у Кіеве «Лексікон», які змяшчаў каля 7000 слоўнікавых артыкулаў. Беларускі моўны матэрыял выкарыстоўваецца ў якасці тлумачальнага і ў «Граматыцы» М.Сматрыцкага (1619г.).

Такім чынам, у 16 і першай палове 17ст. старабеларуская літаратурная мова дасягнула найвышэйшага ўзроўню развіцця, атрымала прымяненне ў найважнейшых галінах грамадскага і культурнага жыцця беларускага насельніцтва. Разам з тым якраз у гэты перыяд у абставінах новых палітычных і культурных умоў жыцця беларускага народа сфера выкарыстання беларускай мовы пачала звужацца, што пазней прывяло да яе заняпаду. У складаных палітычных абставінах сярэдзіны 16ст. беларуска-літоўская шляхта зрабілася буйной палітычнай сілай, якая, каб забяспечыць сваё палітычнае і эканамічнае становішча, пачала імкнуцца да ўстанаўлення ў ВКЛ важнейшых дзяржаўных інстытутаў на польскі ўзор. У другой палове 16ст. польская мова і польская культура пачалі інтэнсіўна распаўсюджвацца ў вышэйшых колах беларускага грамадства. Каб абараніць беларускую мову, у Статут ВКЛ 1566г. быў уключаны спецыяльны пункт аб ужыванні ў справаводстве беларускай мовы. Гэты пункт быў захаваны ў Статуце 1588г. і ў перакладзе Статута на польскую мову ў 1614г. Але апошні спецыяльным артыкулам дазваляў каталіцкай царкве ўжываць польскую мову як афіцыйную. Беларускія арыстакраты пачалі пісаць свае прозвішчы польскімі літарамі пад дакументамі на беларускай мове. Пазней у дакументах па-беларуску пісалі толькі традыцыйныя формулы ў пачатку і ў канцы, тады як асноўны тэкст пісаўся па-польску. У сярэдзіне 17ст. некаторы час дакументы пісаліся па-беларуску, але з кароткім выкладам зместу на польскай мове. У 1696г. ўсеагульная канфедэрацыя саслоўяў прыняла пастанову пісаць справавыя паперы дзяржаўнага значэння па-польску. На беларускай мове працягвалі пісаць дакументы мясцовага значэння (запаветы, распіскі, прыватныя лісты). Занепад беларускай мовы ў афіцыйным справаводстве супаў са звужэннем яе ролі ў іншых галінах культурнага жыцця. Скарацілася колькасць рукапіснай свецкай і рэлігійнай літаратуры, фактычна перасталі друкаваць беларускія кнігі і тагачасныя друкарні. Навучанне вялося на польскай і лацінскай мовах. Беларуская мова вывучалася толькі ва уніяцкіх базыльянскіх школах.

У 18ст. беларуская мова атрымала пісьмовую фіксацыю галоўным чынам у інтэрмедых і інтэрлюдых да драматычных твораў, што ставіліся ў тагачасных вучылішчах. З іх асаблівую цікавасць маюць дзве камедыі выкладчыкаў рыторыкі Забельскай дамініканскай калегіі К.Марашэўскага і М.Цяцёрскага.

III. Новая беларуская літаратурная мова

У канцы 18ст. ў выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай Беларусь была канчаткова далучана да Расійскай імперыі. З гэтага часу афіцыйнай мовай на Беларусі стала руская. Аднак да 1830-х гадоў па-ранейшаму шырока ўжывалася і польская мова, якая захоўвалася ў справаводстве і школьным навучанні, на ёй гаварылі і пісалі польскія і мясцовыя памешчыкі і арыстакраты.

Адсутнасць свайго нацыянальнага дзяржаўна-палітычнага ўтварэння было галоўнай прычынай таго, што працэс складвання агульнай пісьмова-літаратурнай нацыянальнай мовы адбываўся больш за стагоддзе: ад пачатку XIX ст. да 20-х гадоў

XX ст. Паколькі ў значнай ступені традыцыі старабеларускага пісьменства аказаліся перарванымі, новая беларуская літаратурная мова (сучасная) узнікала на народна-дыялектнай аснове.

Сярод найбольш ранніх помнікаў беларускага пісьменства вылучаюцца ананімныя творы, з якімі і звязана ўзнікненне новай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы: гутаркі «Праўда», «Вясна, голад, перапала», «Вось які цяпер люд стаў», «Гутарка Данілы са Сцяпанам», вершаванае апавяданне «Тэатр», парадыйна-сатырычныя паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе». Характэрныя рысы беларускай народнай гаворкі адлюстроўваюць і творы беларускіх пісьменнікаў першай паловы 19ст.: верш Паўлюка Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы», творы Яна Чачота, Яна Баршчэўскага, А.Рыпінскага, В.Каратынскага, У.Сыракомлі і інш. Найбольш буйной фігурай гэтага часу з'яўляецца В.Дунін-Марцінкевіч, ад якога па сутнасці пачынаецца шлях новай беларускай літаратуры. В.Дунін-Марцінкевіч свядома стаў апрацоўваць жывую мову беларускага народа, шукаць у ёй адпаведныя сродкі і прыёмы літаратурнага выказвання.

Важную ролю ў працэсе фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 19ст. адыгрывала публіцыстыка, у прыватнасці нелегальная газета «Мужыцкая праўда» Кастуся Каліноўскага (выйшла 7 нумароў).

Пасля падаўлення паўстання 1863г. рэзка ўзмацніўся сацыяльны і нацыянальны прыгнёт беларускага народа. 30 верасня 1865г. міністр унутраных спраў Расіі Валуеў спецыяльным цыркулярам забараніў "...друкаваць ...выданні на літоўскім і жмудскім дыялекце; ...перавоз, продаж і распаўсюджванне такіх выданняў", а ў выпадку парушэння гэтага цыркуляра забароненыя выданні канфіскоўваліся.

У 19ст. распачаліся спрэчкі адносна характару беларускай мовы. Адны даследчыкі (С.Ліндэ, Я.Чачот, К.Калайдовіч) разглядалі беларускую мову як самастойную і заклікалі яе вывучаць, іншыя (У.Даль, А.Сабалеўскі, І.Сразнеўскі) лічылі беларускую мову гаворкай рускай мовы. Навуковым вывучэннем беларускага пісьменства ў 19ст. плённа займаліся І.Грыгаровіч, П.Шпілеўскі, І.Насовіч (аўтар «Слоўніка беларускай мовы», 1870г., 30 тысяч слоў), М.Гарбачэўскі (выдаў у 1874г. «Слоўнік старажытнай актавай мовы Паўночна-Заходняга краю і царства Польскага», які змяшчаў каля 400 беларускіх і больш за пяць тысяч лацінска-польскіх юрыдычных тэрмінаў), І.Навіцкі (аўтар «Даведачнага слоўніка юрыдычных тэрмінаў старажытнай актавай мовы паўднёва-заходняй Расіі» на 600 тэрмінаў). У 1880г. быў апублікаваны артыкул К.Апеля «Аб беларускай мове», у якім зроблена спроба апісаць важнейшыя рысы беларускай мовы ў галіне фанетыкі і марфалогіі. Заснавальнікам беларускага мовазнаўства лічыцца Я.Ф.Карскі, аўтар працы «Беларусы» (кн.1- 7, 1903-1922гг.).

Пачатак 20 ст. азнаменаваўся пашырэннем нацыянальна-вызваленчага руху, ажыўленнем кнігавыдавецкай дзейнасці. 24 лістапада 1905г. ўступіў у дзеянне так званы закон аб свабодзе друку, які дазваляў друкаваць творы беларускай літаратуры і пераклады на беларускую мову з іншых моў. Аднак беларускую мову паранейшаму забаранялі выкарыстоўваць у сферы грамадска-культурнага і палітычнага жыцця, не мела яна доступу і ў школы.

У 1906г. ў Пецярбургу было заснавана беларускае выдавецкае таварыства «Загляне сонца і ў наша аконца», якое праіснавала да першай сусветнай вайны. Выдавецтва пачало выпускаць першыя буквары на роднай мове: «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання» К.Каганца (1906г.), «Першае чытанне для дзетак беларусаў» Цёткі (1906г.), «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» Я.Коласа (1909). У 1907г. ў Вільні пачынае работу выдавецтва «Наша ніва», пазней узнікаюць выдавецкія суполкі «Мінчук», «Наша хата», «Палачанін» і інш.

З 1906г. пачынаецца гісторыя беларускай легальнай прэсы, калі з'яўляюцца газеты «Наша доля», «Наша ніва», «Гоман», «Дзянніца», «Biellarus». На беларускай мове таксама выдаваліся сельскагаспадарчы часопіс «Саха», літаратурна-навуковы штотомесячнік для беларускай моладзі «Лучынка», студэнцкі часопіс «Раніца».

У 1918г. былі надрукаваны першыя падручнікі па беларускай мове, сярод якіх найбольшае значэнне мела «Беларуская граматыка для школ» Б.Тарашкевіча. Аўтар яе паслядоўна вызначыў граматычныя рысы беларускай мовы, дакладна сфармуляваў асноўныя прынцыпы і правілы беларускай арфаграфіі. «Граматыка» паклала пачатак навуковай распрацоўцы правапісных і граматычных нормаў беларускай мовы.

З 20-х гадоў XX ст. беларуская мова набывае шырокія грамадскія функцыі, што запатрабавала стварэння нацыянальнай тэрміналогіі, здольнай абслугоўваць важнейшыя сферы сацыяльна-грамадскага жыцця. У 1921г. да ажыццяўлення гэтай задачы прыступіла Навукова-тэрміналагічная камісія, а ў 1922г. заснаваны на яе базе Інстытут беларускай культуры. На працягу 1922-1930-х гадоў было апрацавана і выдадзена 24 тэрміналагічныя галіновыя слоўнікі.

У гэты перыяд разгарнулася шырокая дыскусія па пытаннях нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы. Для ўпарадкавання нормаў роднай мовы ў лістападзе 1926г. была склікана Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Для апрацоўкі матэрыялаў канферэнцыі і канчатковай выпрацоўкі праекта правапісу была створана спецыяльная камісія ў складзе С.Некрашэвіча, А.Багдановіча, Я.Лёсіка, В.Ластоўскага, П.Бузука, Я.Бялькевіча, Я.Купалы, У.Чаржынскага. У 1933г. быў выдадзены «Праект спрашчэння беларускага правапісу», на аснове якога Саўнарком БССР прыняў пастанову «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу», якая ўпершыню ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы заканадаўча абвясціла агульнадзяржаўнымі, г.зн. абавязковымі для кнігадрукавання, радыёвяшчання, школьнага выкладання, справаводства і г.д. пэўныя нормы беларускага правапісу і граматыкі. З улікам гэтай пастановы ў 1934г. быў выдадзены разгорнуты і дэталёвы звод арфаграфічных правілаў «Праваяпіс беларускай мовы». Арфаграфічная рэформа 1933г. ў гісторыі беларускага мовазнаўства – з'ява неадназначная. З аднаго боку, яна ў значнай ступені абагульніла і рэалізавала здабыткі беларускага мовазнаўства 20-х гадоў, пэўным чынам сістэматызавала правапіс, спрыяла стабілізацыі арфаграфічных нормаў беларускай мовы. З другога боку, рэформа падпала пад моцны палітыка-ідэалагічны ўплыў. Ва ўмовах узятага кіраўніцтвам краіны курса на барацьбу з «нацдэмамі», на збліжэнне народаў і зліццё іх культур у адну культуру з адной агульнай мовай важным стала не так адлюстраванне нацыянальную спецыфіку беларускай мовы, як прывесці правапіс у адпаведнасць з рускай арфаграфічнай традыцыяй. Таму і пасля

рэформы ў беларускім правапісе заставалася шмат нявырашаных пытанняў, супярэчлівых напісанняў.

З мэтай далейшага ўпарадкавання беларускага правапісу была створана Арфаграфічная камісія на чале з Я.Коласам і К.Крапівой, якая распрацавала «Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу» (апублікаваны ў 1951г., дапрацаваны ў 1956г.), які быў зацверджаны ў маі 1957г. спецыяльнай пастановай Савета Міністраў БССР «Аб ўдакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу». З улікам гэтай пастановы ў 1959г. быў выдадзены збор правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Са зменай палітычнай сітуацыі ў канцы 1980-х гадоў, калі Беларусь стала суверэннай дзяржавай, калі сталі пашырацца сферы выкарыстання беларускай мовы, павялічваюцца кола яе носьбітаў, пытанні аб новым удакладненні і ўдасканаленні правапісу зноў сталі на парадак дня. 19 -- 20 лістапада 1992г. у Мінску была праведзена канферэнцыя «Праблемы беларускага правапісу». Удзельнікі канферэнцыі прынялі пастанову, у якой адзначаецца, што рэформа правапісу 1933г. ёсць факт палітычнага ўмяшання ў моўны працэс.

26 студзеня 1990г. 14-я сесія Вярхоўнага Савета БССР прыняла закон «Аб мовах у Беларускай ССР» і вызначыла парадак ужывання беларускай, рускай і іншых моў у рэспубліцы. Паводле гэтага закона беларуская мова стала адзінай дзяржаўнай мовай на тэрыторыі Беларусі. Закон прадугледжваў аднаўленне беларускай мовы найперш у сферы афіцыйна-справавога ўжытку, у адукацыі.

14 мая 1995г. адбыўся агульнарэспубліканскі рэферэндум, дзе большая частка насельніцтва выказалася за дзяржаўнае двухмоўе, г.зн., што беларуская мова пакуль не выкарыстоўваецца як дзяржаўная ў розных сферах жыцця краіны, не з'яўляецца рэальным сродкам зносін.

4. Разнавіднасці беларускай мовы. Паняцце нормы. Сістэма моўных нормаў

Як і многія іншыя мовы свету, беларуская мова існуе ў дзвюх разнавіднасцях: дыялектнай і літаратурнай.

Дыялектная мова – гэта мова народа, якая выступае ў выглядзе мясцовых гаворак. Гаворка – гэта мова аднаго ці некалькіх населеных пунктаў з аднатыпнымі моўнымі рысамі. Мясцовыя гаворкі распаўсюджаны толькі на пэўнай тэрыторыі, выкарыстоўваюцца звычайна ў вуснай форме. Гаворкі аб'ядноўваюцца ў дыялекты. На тэрыторыі Беларусі два дыялекты: паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні, паміж якімі вылучаюцца сярэднебеларускія гаворкі, якія з'яўляюцца пераходнымі. Кожны з дыялектаў мае свае асаблівасці ў лексіцы, фанетыцы, марфалогіі, сінтаксісе, якія адрозніваюць іх адзін ад аднаго і ад літаратурнай мовы. Напрыклад, літаратурнаму найменню калодзеж у паўднёва-заходнім дыялекце адпавядае назва каварат, а ў паўночна-ўсходнім – асвер.

Літаратурная мова – апрацаваная, упарадкаваная, унармаваная форма нацыянальнай мовы. Яна распаўсюджана на ўсёй тэрыторыі Беларусі, з'яўляецца сродкам зносін у розных сферах жыцця беларускага народа. Для яе характэрна адзінства, устойлівасць, стабільнасць, якія забяспечваюцца цэлай сістэмай нормаў.

Літаратурная норма – гэта ўзор або правіла, выпрацаванае грамадствам і зафіксаванае ў слоўніках, граматыках, спецыяльных даведніках. Афіцыйнае

прызнанне нормы называецца яе каліфікацыяй. Змены нормаў адбываюцца нячаста, звычайна ў выніку рэформаў або ўдакладненняў правапісу.

У сістэму моўных нормаў уваходзяць:

- арфаэпічныя нормы, якія вызначаюць правільнае вымаўленне гукаў і іх спалучэнняў;
- акцэнталагічныя нормы – правільная пастаноўка націску;
- арфаграфічныя нормы – правільная перадача вуснай мовы на пісьме;
- словаўтваральныя нормы – правільнае ўтварэнне новых слоў у адпаведнасці з законамі мовы;
- марфалагічныя нормы – правільнае ўжыванне формаў слоў;
- сінтаксічныя нормы – правільная пабудова словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў;
- пунктуацыйныя нормы – правільная пастаноўка знакаў прыпынку;
- лексічныя і фразеалагічныя нормы – правільны выбар слова і ўстойлівага выразу, дарэчнасць іх прымянення ў адпаведнасці са значэннем;
- стылістычныя нормы – выкарыстанне моўных сродкаў у адпаведнасці з пэўным стылем, моўнай сітуацыяй.

Літаратурная мова існуе ў дзвюх формах – вуснай і пісьмовай. Вуснай формай карыстаюцца пры непасрэдных моўных кантактах: у гутарках, на занятках, у публічных выступленнях. Пісьмовую мову ўспрымаюць зрокава, таму захаванне ў ёй літаратурных нормаў набывае сілу закона. Асноўныя асаблівасці пісьмовай мовы – дакладнае словаўжыванне і правільная сінтаксічная арганізацыя тэксту.

КСРС 2. Прасодыка, націск, інтанацыя.

Пытанні:

1. Акцэнтная структура слова. Фанетычная прыроды націску.
2. Тыпы і акустычныя характарыстыкі беларускага націску.
3. Функцыі націску.
4. Акустычныя характарыстыкі, фразеўтваральны патэнцыял, лінгвістычная значнасць, кампаненты інтанацыі.
5. Асноўныя функцыі інтанацыі: камунікатыўная, вылучальная, арганізавальная, эмацыянальная.
6. Асноўныя камунікатыўныя тыпы выказванняў: апавядальны, пыталыны, клічны.
7. Інтанацыйныя канструкцыі (ІК) і іх тыпы ў беларускай мове.

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – С.232-234; 382-383; 497-498.
3. Вардомацкий Л.М. Особенности ударения существительных в русском,

- белорусском и украинском языках. – Мн.: Выш. шк., 1988. – 128 с.
4. Выгонная Л.Ц. Інтанацыя. Націск. Арфаэпія. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – С.5-186.
 5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
 6. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
 7. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.61-75.
 8. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С.52-57.
 9. Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.135-148.
 10. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
 11. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С.236-313.

КСРС 3. Беларуская графіка.

Пытанні:

1. Алфавіт як аснова графікі. Асаблівасці беларускага алфавіта.
2. Іншыя графічныя сродкі: апостраф, злучок (дэфіс), націск, пунктуацыйныя знакі і інш. Суадносіны паміж літарамі (графемамі) і гукамі (фанемамі) у беларускай графіцы.
3. Складовы і гукавы прынцыпы беларускай графікі.
4. Адназначныя і двухзначныя літары.
5. Гісторыя станаўлення сучаснай беларускай графікі.

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: БелЭн, 1994. – 655 с.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / Пад рэд. А.І. Падлужнага. – Мн.: Нар. асвета., 1987. – С.6-40.
4. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў. – 2-е выд., дапрац. – Мн.: Выш. шк. – 1985. – С.80-85.
5. Выгонная Л.Ц. Ад гука да літары. – Мн.: Нар. асвета, 1991. – 78 с.
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.

7. Куліковіч У.І. Лінгвістычныя погляды У. Дубоўкі: інтэрлінгвістычны, графіка-арфаграфічны і лексічны аспекты. Дысэртацыя на атрыманне ... канд. філал. навук. – Мн., 2001. – С.40-44.
8. Макарова Р.В. Понятие графики и графемы. // В кн.: Система и уровни языка. – М.: Наука, 1969. – С.78-89.
9. Мячкоўская Н. Пра магію літар, —азбучныя войны□ і арфаграфічныя забабоны // Культура. – 1999. – 16-22 студз. – С.14.
- 10.Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэсрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
- 11.Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
- 12.Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Я.М. Камароўскі, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі і інш. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1995. – С.111-117.
- 13.Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавал□ва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.176-184.
- 14.Сямешка Л.І. Беларуская мова: Вучэб. дапам. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – С.167-182.
- 15.Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
- 16.Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
- 17.Юргелевіч П.Я. Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. – Мн.: Вучпедвыд Міністэрства асветы БССР, 1958. – С.96-106.
- 18.Янкоўскі Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. – 3-е выд., выпр. – Мн.: Выш. шк., 1989. – С.48-62.
- 19.Яновіч А.І. Станаўленне графічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы новага перыяду // Бел. лінгвістыка. – 1987. – Вып. 31. – С.16-23.

Матэрыялы да КСРС

Графіка – сукупнасць сродкаў пісьма (літарных і нялітарных), сістэма адносін паміж літарамі і гукамі, а таксама абрыс літар, знакаў.

Літары — гэта графічныя знакі, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння на пісьме гукаў, графічных сродкі мовы; графіка разглядае, якія гукавыя значэнні маюць асобныя літары, як яны чытаюцца. Такім чынам, адна з асноўных задач графікі — устанаўленне ўзаемаадносін паміж гукамі вуснай мовы і літарамі алфавіта, якія перадаюць на пісьме гукі мовы. Асноўнымі графічнымі сродкамі для перадачы на пісьме вуснай мовы з'яўляюцца літары. Акрамя літар, да сістэмы графічных сродкаў належаць нялітарныя знакі: *апостраф*, *злучок (дэфіс)*, *знак націску*, *знак параграфа*, *знакі прыпынку*, *лічбы* і розныя *матэматычныя знакі*, *прамежкі паміж словамі і часткамі друкаванага тэксту*. У спецыяльным відзе пісьма — *транскрыпцыі* — ужываюцца і іншыя графічныя знакі (знак мяккасці, даўжыні, кароткасці, закрытасці і г. д.).

Ступень дасканаласці графічнай сістэмы вызначаецца тым, наколькі дакладна літары пісьма адпавядаюць гукам мовы. Ідэальнай графікі, у якой кожная літара адпавядала б асобнаму гуку, а кожны гук выражаўся б літарным знакам, быць не можа, таму што для абазначэння ўсяго багацця гукаў мовы спатрэбілася б вельмі многа пісьмовых знакаў (літар). Таму ў кожнай, у тым ліку і ў беларускай, мове дзейнічае закон эканоміі моў-ных сродкаў, у адпаведнасці з якім літарнымі знакамі абазначаюцца далёка не ўсе гукі.

Алфавіт і графіка

Сукупнасць літар, прынятых у мове і размешчаных у пэўным парадку, называецца алфавітам. Слова *алфавіт* утворана ад назваў грэчаскіх літар альфа і бэта (новагрэч.— віта). У моўнай практыцы ўжываецца яшчэ тэрмін “азбука”, які ўтварыўся ад назваў першых дзвюх літар стараславянскага алфавіта: “ — аз і в — букі.

Паслядоўнасць размяшчэння літар у алфавіце з’яўляецца агульнапрынятай і абавязковай, хоць па сваім характары ўмоўнай. Кожная літара ў алфавіце мае сваё пэўнае месца і назву, якую не трэба блытаць з гучаннем. Пераважная большасць назваў літар беларускага алфавіта простая: *бэ, вэ, гэ, джэ; ка, ха, ша; эл, эм. эр, эс. эф і г.* д. Састаўных назваў толькі тры: *і нескладовае, у не-складовае, мяккі знак.*

У беларускім алфавіце 34 літары (23 — для абазначэння зычных, 10 — галосных і мяккі знак), кожная з якіх выступае ў дзвюх разнавіднасцях — як вялікая і радковая (малая). Адрозніваюцца таксама друкаваныя і рукапісныя літары. Гэтыя чатыры разнавіднасці адной і той жа літары з’яўляюцца алографамі адной графемы. Графем, як і літар, у беларускім алфавіце 34. Беларускі алфавіт мае ў сваім складзе ў (у нескладовае), адсутнічаюць у ім літары *ъ і ѿ*, іншы малюнак, чым у рускай мове, мае літара *і*. У беларускім алфавіце ўжываюцца толькі два **дыграфы** — *дж, дз*. Апостраф ['] літарай не лічыцца, у склад алфавіта не ўваходзіць. Літары *ь, ў* у сучаснай моўнай практыцы ўжываюцца толькі ў радковай форме. Яны могуць мець і форму вялікай літары, калі ўсё слова, у склад якога яны ўваходзяць, пішацца з вялікай літары, напрыклад: *ВЯЛІКІ ДЗЕНЬ, ВЯСНА Ў ЛЕСЕ* (загалоўкі мастацкіх твораў). Літара *ы* ў форме вялікай літары ўжываецца ў пачатку некаторых іншамоўных уласных назваў: *Бійсон, Ындын*.

Літары беларускага алфавіта лёгка для ўспрымання і напісання. У іх мала дыякрытычных (надрадковых) значкоў, якія патрабуюць адрыву рукі пры пісьме. З дыякрытычнымі значкамі ўжываюцца толькі літары *ё, і, й*. Адрозненне паміж графікай і алфавітам асабліва выразна выяўляецца пры супастаўленні графікі і алфавіта розных моў. Так, напрыклад, у беларускім і англійскім алфавітах ёсць аднолькавыя літары *А — а, В — в, Е — е, М — м. О — о, Р — р, Т — т, Х — х*, якія ў гэтых мовах абазначаюць розныя гукі. Так, літара *в* у беларускай мове абазначае гук [в], а ў англійскай мове — гук [v]; літара *с* у беларускай мове абазначае гук [с], а ў англійскай мове — гук [к]; літара *х* у беларускай мове абазначае гук [х], а ў англійскай мове — спалучэнне гукаў [кс].

У алфавіце літар значна менш, чым гукаў. Гэта тлумачуцца тым, што адна літара можа абазначаць некалькі гукаў. Напрыклад, літара *б* абазначае цвёрды гук [б] і мяккі гук [б’]; *[б’]ываць — [б’]нокль, [б’]эз — [б’]яжыць*; літара *н* — цвёрды гук [н] і мяккі [н’]: *[н]ага — [н’]яма, [н]юч — [н’]ёс*. Парныя па цвёрдасці-мяккасці зычныя гукі абазначаюцца аднымі ж і тымі літарамі, і, такім чынам, для абазначэння 15

мяккіх зычных выкарыстоўваюцца тыя ж літары, што і для абазначэння цвёрдых. На пісьме мяккасць і цвёрдасць зычных абазначаецца галоснымі літарамі: *а, о, э, ы, у*—абазначаюць цвёрдасць папярэдняга зычнага; *я, ё, е, і, ю* — мяккасць папярэдняга зычнага. Такім чынам, для шасці галосных гукаў выкарыстоўваюцца дзесяць літар. Павелічэнне колькасці літар для перадачы галосных гукаў абумоўлена неабходнасцю абазначаць мяккасць пятнаццаці зычных, для якіх няма асобных літар у алфавіце. Гэта акалічнасць сведчыць аб рацыянальнасці і эканомнасці беларускай графікі.

Графіка і яе асаблівасці

Як вынікае з суадносін алфавіта і графікі, літары могуць абазначаць не адзін, а два і больш гукі. Так, напрыклад, літара *з* у беларускай мове абазначае гук [з]: *[з]ажыць*, гук [ж]: *ра[ж]ыцца (разжыцца)*, гук [с]: *ка[с]ка (казка)*. Сярод гэтых значэнняў літары з ёсць асноўныя і другарадныя.

Асноўныя значэнні літары маюць тады, калі абазначаюць гукі ў моцнай пазіцыі. Для зычных моцная пазіцыя — становішча перад галоснымі і санорнымі, для галосных — пад націскам. Так, літара *з* мае асноўнае значэнне, калі абазначае гук [з], які стаіць у моцнай пазіцыі — перад галосным (*зажыць*); у астатніх выпадках яна мае другараднае значэнне, бо абазначае гукі, якія стаяць у слабай пазіцыі — перад зычнымі — і вымаўляюцца, як [ж] і [с]: *ра[ж]ыцца (разжыцца)*, *ка[с]ка (казка)*. Літара *ж* выступае ў асноўным значэнні, калі абазначае гук [ж], які стаіць у моцнай пазіцыі: *нажы*, у другарадным значэнні — калі абазначае гук [ш]: *но[ш] (нож)*. Літара *е* выступае ў асноўным значэнні, калі абазначае націскны гук [’э]: *[в’э]ды*, у другарадным значэнні—калі абазначае ненаціскны, у прыватнасці пазанаціскны, гук [’э^а]: *зе[л’э^а]нь*.

У беларускай мове ёсць літары адназначныя і двухзначныя. Адназначнымі называюцца літары, якія маюць адно гукавое значэнне, абазначаюць адзін гук. Да іх адносяцца літары *а, э, о, у, ы*, якія абазначаюць адпаведныя галосныя гукі — [а], [э], [о], [у], [ы]. Адназначныя таксама літары *д, ж, й, т, ч, ш, ў*, дыграф *дж*, якія абазначаюць цвёрдыя зычныя гукі [д], [ж], [й], [т], [ч], [ш], [ў], [г], што не маюць парных мяккіх. Двухзначнымі называюцца літары, якія маюць два гукавыя значэнні. Да іх адносяцца літары, якія абазначаюць царныя цвёрдыя і мяккія зычныя гукі: *б, в, г, дз, з, к, л, м, н, п, с, ф, х, ц*. У складзе гэтых літар абазначаюць толькі адзін пэўны гук: цвёрды [б]—у слове *[б]ыла*, мяккі [б’]— у слове *[б’]іць*. Двухзначныя таксама літары *е, ё, і, ю, я*.

Мяккі знак (*ь*) самастойна гука не абазначае, але служыць для абазначэння якасці некаторых гукаў. Так, у слове *боль ь* абазначае мяккасць гука [л’]: у гэтым слове чатыры літары, але тры гукі.

Прынцыпы беларускай графікі

Асаблівасцю беларускай графікі з’яўляецца *складовы*, або *сілабічны*, прынцып абазначэння гукаў. Ён заключаецца ў тым, што ў якасці адзінкі чытання выступае склад — спалучэнне зычнай і галоснай літар, г. зн. склад — адзіны графічны элемент. Так, напрыклад, каб правільна прачытаць (цвёрда ці мякка) *м* у словах *малы, мята*, неабходна звярнуць увагу на наступную за *м* галосную літару: у слове *малы* — гэта літара *а*, якая абазначае цвёрдасць папярэдняга зычнага [м] (*ма*), а ў слове *мята* — літара *я*, якая абазначае мяккасць папярэдняга зычнага [м’] (*мя*).

Складовы прынцып графікі адносіцца да абазначэння цвёрдасці і мяккасці зычных і да абазначэння ёта [j].

У беларускім алфавіце няма спецыяльных літар для абазначэння цвёрдых і мяккіх зычных гукаў. Напрыклад, літара *л* ужываецца для абазначэння і цвёрдага [л] і мякага [л']: цвёрдасць-мяккасць абазначаецца наступнай галоснай літарай: *лагер*, *лямна*. Таму ў нашым алфавіце ёсць два рады галосных літар, адны з якіх (*а, о, у, э, ы*) паказваюць на цвёрдасць папярэдняга зычнага, а другія (*я, ё, ю, е, і*) — на мяккасць. Такім чынам, літары *а, о, у, э, ы* ў становішчы пасля зычных абазначаюць адпаведныя галосныя гукі і цвёрдасць папярэдніх зычных. Літары *я, е, ю, ё, і* абазначаюць у становішчы пасля зычных адпаведныя галосныя гукі і мяккасць папярэдніх зычных.

Акрамя гэтага, у канцы слова і перад зычнымі мяккасць зычных абазначаецца мяккім знакам (*вучань, вугаль, вольны, пісьмо, калісьці*). Цвёрдасць зычных перад зычнымі і ў канцы слоў не абазначаецца: *канверт, вугал, стол*.

Гук [j] (ёт) абазначаецца літарай *й* у канцы і сярэдзіне слова пасля галоснай: *май, твой, зайсці*. У астатніх выпадках ён абазначаецца разам з наступным галосным літарамі *я [ja], ё [jo], е [jэ], ю [ju], і [ji]*; напрыклад: *[ja]сны (ясны), [jэ]лка (елка), кра[ji]на (краіна)*. З прыведзеных прыкладаў відаць, што літары *я, ю, ё, е, і* абазначаюць адначасова два гукі—[j] і адпаведны галосны. Гэта бывае ў пазіцыях: 1) у пачатку слова: *ёлка [jo]лка*, 2) у сярэдзіне і канцы слова пасля галосных: *краіна, мая* — *[краj]іна, [маjа]*, 3) пасля апострафа: *аб'ява [абjава]*, 4) пасля мякага [л']: *Лья [іл'j'a]*, 5) пасля [ў]: *салаўя [салаўjа]*.

Гукавы прынцып пісьма заключаецца ў тым, што адзін і той жа гук абазначаецца заўсёды адной і той жа літарай. Ён прымяняецца пры ўжыванні адназначных зычных *д, дж, ж, р, т, ч, ш, у*, таму што пастаянная цвёрдасць гукаў [д], [дж], [ж], [р], [т], [ч], [ш], [ў] не патрабуе абазначэння іх наступнай галоснай літарай, а таксама галосных *а, э, о, у, ы*.

3 гісторыі беларускай графікі

Сучасная беларуская графіка заснавана на стара-жытнай кірыліцы, якая была складзена ў IX ст. на аснове грэчаскага алфавіта і атрымала шырокае распаўсюджанне на Русі з канца X ст. у сувязі з прыняццем хрысціянства (988 г.). Стараславянскі алфавіт, кірылаўскае пісьмо, не мог поўнасьцю адпавядаць фанетычнай сістэме старажытнаруускай мовы. Паступова відазмняючыся і прыстасоўваючыся да фанетычнай сістэмы старажытнаруускай мовы, кірылаўскі алфавіт на працягу доўгага часу з поспехам абслугоўваў пісьмовыя зносіны ўсходніх славян, а пасля іх распаду — зносіны трох народаў — рускага, беларускага і ўкраінскага.

У 1708 г. кірылаўскі алфавіт быў рэфармаваны, з яго былі выкінуты некаторыя літары: *юсы, амега, ксі, пси*. Рэформа прадугледжвала спрашчэнне знешняга выгляду літар, набліжэнне іх па форме да літар лацінскага алфавіта. Замест старажытных назваў літар “аз”, “буки”, “веди” і г. д. пачалі ўжываць лацінскія назвы “а”, “бэ”, “вэ” і г. д., якія і замацаваліся ў далейшым. Рэфармаваны алфавіт атрымаў назву “гражданкі”, ім друкаваліся дзяржаўныя пастановы і кнігі свецкага зместу. Акрамя вызвалення алфавіта ад некаторых літар, адбывалася ўвядзенне ў яго новых. Так, у XVI ст. былі ўведзены літары *й* і *э*. К XX ст. з беларускага варыянта “гражданкі” выходзяць з ужытку літары *и, яць, ъ, щ, фіта, іжыца*, а для перадачы спецыфічна

беларускіх фанетычных рыс былі ўведзены дадаткова літары ці спалучэнні літар — *ў, і, ё, дж, дз*.

Побач з “гражданкай” у XIX і пачатку XX ст. на Беларусі шырока выкарыстоўвалася лацінка — відазменены варыянт лацінскага алфавіта, які быў прыняты ў польскай мове. Лацінкай, напрыклад, былі надрукаваны творы В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, “Мужыцкая праўда” К. Каліноўскага, некаторыя зборнікі выбраных твораў Я. Купалы, Я. Коласа, Цёткі і іншыя публікацыі. У пачатку XX ст. газета “Наша ніва” і выданні выдавецкай суполкі “Загляне сонца і ў наша аконца” друкаваліся і “гражданкай” і прыстасаванай да гукавой сістэмы беларускай мовы лацінкай. Так, для абазначэння нескладовых [й] і [ў] выкарыстоўваліся лацінскія літары *i* і *u* (*zaihrajes, krou*); гук [g] фрыкатыўны абазначаўся лацінскай літарай *h* (*kaho, haspadar*), выбухны—літарай *g* (*garset, guzik*). Для абазначэння шыпячых і гукаў [z'], [дж], [х], як і ў польскай графіцы, ужываліся спалучэнні літар: [ш] — *sz*, [ч] — *cz*, [дж] — *dz*, [х] — *ch*, [z'] — *dz*. Шыпячы [ж] абазначаўся літарай *z*. У некаторых публікацыях *sz, cz* замяняліся літарамі *s, c*.

Мяккасць зычных абазначалася пры дапамозе спецыяльнага надрадкавага значка над літарай або пры дапамозе літары *i*, якая пісалася пасля зычнай.

Па меры павелічэння колькасці публікацый на беларускай мове і ў сувязі з развіццём стыляў і жанраў кніжна-пісьмовай мовы становілася відавочным, што выкарыстанне дзвюх графічных сістэм з'яўляецца значнай перашкодай, тормазам у развіцці беларускай мовы. Гэта ўскладняла выдавецкую дзейнасць, звязаную са значнымі матэрыяльнымі выдаткамі, стварала цяжкасці ў вывучэнні мовы, перашкаджала натуральнаму развіццю і стабілізацыі вымаўленчых правілаў і нормаў, выпрацоўцы граматычных і арфаграфічных правілаў. На парадак дня паўставала пытанне аб прыняцці адзінага алфавіту. Вынікі праведзенай на старонках “Нашай нівы” публічнай дыскусіі паказалі, што большасць чытачоў газеты выказваецца ў карысць “гражданкі”, блізкай і зразумелай для масавага чытача. З 1912 г. “Наша ніва” і большасць беларускіх тэкстаў друкуюцца кірылаўскімі літарамі, больш звыклымі і знаёмымі для беларускага чытача, а лацінка паступова выходзіць з ужытку.

ПЫТАННІ ДА ЗАЛІКУ

1. Беларуская мова — элемент нацыянальнай культуры, фактар нацыянальнай свядомасці.
2. Сацыяльна-функцыянальная дыферэнцыяцыя беларускай мовы.
3. Беларуская літаратурная мова. Прыкметы літаратурнасці. Беларускія дыялекты.
4. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця.
5. Фанетыка як навука. Прадмет і аспекты вывучэння. Сувязь фанетыкі з іншымі дысцыплінамі.
6. Гукавое члянэнне моўнай плыні. Сегментныя і суперсегментныя фанетычныя адзінкі.
7. Фанетычная транскрыпцыя.
8. Галосныя і зычныя гукі: артыкуляцыйнае, акустычнае і функцыянальнае адрозненне паміж імі.
9. Артыкуляцыйная класіфікацыя зычных гукаў беларускай мовы.
10. Артыкуляцыйная класіфікацыя галосных у беларускай мове.
11. Артыкуляцыйная база беларускай мовы. Гукапіс.
12. Функцыянальны аспект вывучэння гукаў. Фаналогія, яе прадмет і задачы.
13. Паняцце фанемы. Трактоўка фанемы ў розных фаналагічных школах.
14. Фаналагічная пазіцыя. Варыянты і варыяцыйныя фанемы.
15. Фаналагічная сістэма беларускай мовы.
16. Гукі ў моўнай плыні. Фанетычныя змены гукаў.
17. Асіміляцыйныя працэсы ў беларускай мове.
18. Акамадацыя і дысіміляцыя ў беларускай мове.
19. Прыстаўныя галосныя і зычныя ў беларускай мове.
20. Фанетычнае падаўжэнне гукаў, сцяжэнне гукаў, спрашчэнне груп зычных.
21. Аканне, яканне, дзеканне, цеканне.
22. Пазіцыйныя мены звонкіх — глухіх, цвёрдых — мяккіх, свісцячых — шыпячых, выбухных — афрыкат.
23. Гістарычныя чаргаванні гукаў у беларускай мове.
24. Склад як фанетычная адзінка. Асноўныя тэорыі склада.
25. Тыпы складоў у беларускай мове. Асноўныя прынцыпы складападзелу.
26. Націск як суперсегментная адзінка. Тыпы націска. Інтанацыя.
27. Арфаэпія зычных у моцных і слабых пазіцыях.
28. Арфаэпія галосных у моцных і слабых пазіцыях.
29. Адхіленні ад літаратурнага вымаўлення, іх прычыны.
30. Графіка, яе прадмет і задачы. Гісторыя беларускай графікі.
31. Графіка і алфавіт. Прынцыпы беларускай графікі.
32. Арфаграфія, яе прадмет і задачы. Апорнае напісанне і арфаграма.
33. Прынцыпы беларускай арфаграфіі.
34. Гісторыя фарміравання беларускай арфаграфіі.
35. Асноўныя арфаграфічныя правілы беларускай мовы.

Навуковая і вучэбна-метадычная літаратура

1. Беларуская граматыка: У 2 ч. – Мінск: Навука і тэхніка. – Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск, 1985. – 431 с.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / Пад рэд. А.І. Падлужнага. – Мн.: Нар. асвета., 1987. – С.6-40.
4. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 654 с.
5. Бірыла М.В. Да пытання аб фарміраванні і важнейшых нормах беларускага літаратурнага вымаўлення // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1958. – № 3.
6. Бурак, Л.І., Бурак І.Л. Сучасная беларуская мова. Арфаграфія і пунктуацыя. Практыкум. – Мн.: Універсітэцкае, 1993. – 247 с.
7. Вардомацкі Л.М. Особенности ударения существительных в русском, белорусском и украинском языках. – Мн.: Выш. шк., 1988. – 128 с.
8. Выгонная Л.Ц. Ад гука да літары. – Мн.: Нар. асвета, 1991. – 78 с.
9. Выгонная Л.Ц. Інтанацыя. Націск. Арфаэпія. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – 215 с..
10. Вячорка В. Правапіс: Спроба сучаснае нармалізацыі // Спадчына. – 1995. -- № 5. – С.247-288.
11. Жураўскі А. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 36 с.
12. Запрудскі С. Парадоксы параўнальнага аналізу.// Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1990. – №1. – С. 14-16.
13. Івашуціч Я.М. Націск у дзеяслоўных формах сучаснай беларускай мовы. – Мн.: Вышэйшая школа, 1981. – 96 с.
14. Камароўскі Я.М. Сучасная беларуская арфаграфія – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 160 с.
15. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – Мн.: Беларуская навука, 2007. – 351 с.
16. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. – Мн., 1961. – 40 с.
17. Крывіцкі А.А., Падлужны А.І. Фанетыка беларускай мовы – Мн.: Вышэйшая школа, 1984. – 268 с.
18. Кузьміч Л.П. Аб узаемадзеянні фальклорнай і нарматыўнай лексікі / Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн.: Нар. асвета. 1994. – С. 20-24.
19. Куліковіч У.І. Беларускі правапіс: Правілы, заданні, кантрольныя работы. – Мн.: Завігар, 1998. – 280 с.
20. Лексікалогія сучаснай беларускай мовы; пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.

21. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 207 с.
22. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С.316-317; 390-391; 555-557.
23. Лыч Л. Рэформа беларускага правапісу 1933 года: Ідэалагічны аспект. – Мн.: Навука і тэхніка, 1933. – 39 с.
24. Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка: Вучэб. дапам. – Мн.: РІВШ БДУ, 2001. – С. 169-248.
25. Макарова Р.В. Понятие графики и графемы. // В кн.: Система и уровни языка. – М.: Наука, 1969. – С.78-89.
26. Мячкоўская Н. Пра магію літар, —азбучныя войны і арфаграфічныя забабоны // Культура. – 1999. – 16-22 студз. – С.14.
27. Падлужны А.І. Аб фанематычным прынцыпе ў беларускай арфаграфіі // У кн.: Лінгвістычныя даследаванні. – Мн., 1968. – С.19-24.
28. Падлужны А.І. Нарыс акустычны фанетыкі беларускай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1977. – 125 с.
29. Падлужны А.І. Праблемы варыянтнасці беларускай літаратурнай мовы // Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя. Матэрыялы Міжнар. навук. канфер. – Мн.: БДУ, 1998. – С.28-32.
30. Падлужны А.І. Работа над памылкамі 1933-га // Бел. мова і літ. у школе. – 1991. -- № 3, 4.
31. Падлужны А.І. Фаналагічная сістэма беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 144 с.
32. Падлужны А.І., Чэкман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. – 264 с.
33. Плотнікаў Б.А. Беларускае слоўніцтва. – Мн., 2003. – 168 с.
34. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
35. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 1959. – 160 с.
36. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
37. Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн.: Інбелкульт, 1927. – С.48-113.
38. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.147-149; 156-157; 163-164; 176-184; 185-203.
39. Сучасная беларуская мова. Уводзіны. Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Фразеаграфія / Я.М. Камароўскі [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1995. – 334 с.
40. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 105-110.
41. Сямешка Л.І. Беларуская мова. Уводзіны ў навуку аб мове. Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія: Вучэбны дапаможнік. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – 224 с.

- 42.Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы – Мінск: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
- 43.Фанетыка беларускай літаратурнай мовы / рэд. А.І. Падлужны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 335 с.
- 44.Фанетыка слова ў беларускай мове. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 200 с.
- 45.Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
- 46.Шакун Л.М. Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: БДУ, 2001. – 206 с.
- 47.Шкраба І.Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове. – Мн.: ТАА “Асар”, 2004. – 240 с.
- 48.Шкраба І.Р. Да прычын узнікнення фанетычных варыянтаў у беларускай мове // Веснік БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. 1975. – № 1. – С.35-40.
- 49.Юргелевіч П.Я. Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. – Мн.: Вучпедвыд Міністэрства асветы БССР, 1958. – С.96-106.
- 50.Юргелевіч П.Я. Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі
- 51.Янкоўскі Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. -- 4 выд. -- Мн., 1976. – 91 с.
- 52.Яновіч А.І. Станаўленне графічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы новага перыяду // Бел. лінгвістыка. – 1987. – Вып. 31. – С.16-23.

Слоўнікі

1. Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – 695 с.
2. Бірыла, М.В. Слоўнік націску ў беларускай мове / М.В. Бірыла. – Мінск: Народная асвета, 1992. – 144 с.
3. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў: актуальная лексіка / А.М. Булыка. – Мінск: Попурри, 2005. – 336 с.
4. Граматычны слоўнік дзеяслова / НАН Беларусі. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; Навук. рэд.: А.І. Падлужны; Уклад. В.П. Русак, Л. Ліхадзіеўская. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 1252 с.
5. Граматычны слоўнік назоўніка / НАН Беларусі. Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; Навук. рэд. А.Я. Міхневіч, В.П. Русак; Уклад.: Г.У. Арашонкава, Н.А. Чабатар, А.М. Астапчук, В.І. Уласевіч. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – 1379 с.
- Завальнюк, У.М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У.М. Завальнюк, М.Р. Прыгодзіч, В.К. Раманцэвіч / пад агул. рэд. У.М. Завальнюка. – Мінск, Народная асвета, 2009. – 399 с.
6. Прыгодзіч, М.Р. Пішам без памылак: асобна, разам, праз дэфіс / М.Р. Прыгодзіч. – Мінск: Парадокс, 2002. – 256 с.

7. Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1987. – 902 с.
8. Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск: Вышэйшая школа, 1990. – 222 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1999. – 784 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі. Т. 1, 1977. – 608 с.; Т. 2, 1978. – 768 с.; Т. 3, 1979. – 672 с.; Т. 4, 1980. – 767 с.; Т. 5, кн. 1, 1983. – 663 с.; Т. 5, кн. 2, 1984. – 608 с.

II СЕМЕСТР

ЛЕКСІКАЛОГІЯ. ФРАЗЕАЛОГІЯ

Тэматыка лекцый

Лекцыя № 1.

Лексікалогія як раздзел мовазнаўства.

План лекцыі

1. Лексікалогія як раздзел мовазнаўства. Прадмет і задачы лексікалогіі. Семасіялогія і лексікалогія.
2. Асноўны слоўнікавы склад беларускай мовы, яго колькасныя і якасныя параметры. Змены ў лексічным складзе мовы як адлюстраванне сацыяльна-эканамічных зрухаў і ідэалагічных працэсаў у грамадстве.
3. Слова як асноўная адзінка мовы. Лексічнае і граматычнае значэнні слова, іх узаемаабумоўленасць. Дэнаматыўнае, сігніфікатыўнае і ўнутрымоўнае значэнні слова. Канататыўны кампанент значэння слова.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Лекцыя № 2.

Лексічнае значэнне слова.

План лекцыі

1. Лексічнае значэнне слова.
2. Тыпы лексічных значэнняў у залежнасці ад адносін да прадметаў і з’яў рэчаіснасці (прамыя-пераносныя, канкрэтныя-абстрактныя); у залежнасці ад адносін да свядомасці (агульныя-тэрміналагічныя, эмацыянальныя-неэмацыянальныя); у залежнасці ад сувязей значэнняў паміж сабой у мове

(матываваныя-нематываваныя, вытворныя-невыворныя); у залежнасці ад асаблівасцей рэалізацыі ў маўленні: свабодныя-звязаныя (фразеалагічна звязаныя і сінтаксічна абумоўленыя).

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 510-511.
2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 12-23, 35-39.
3. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 6-27.
4. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 81-86.

Лекцыя № 3.

Мнагазначныя словы і амонімы.

План лекцыі

1. Семантычная структура мнагазначнага слова. Сутнасць полісеміі. Прамыя (асноўныя) і пераносныя (вытворныя) значэнні, дынаміка іх узаемаадносін. Метафарычныя, метанімічныя і сінекдахальныя сувязі значэнняў мнагазначнага слова.
2. Амонімы. Структурныя тыпы амонімаў. Прычыны ўзнікнення амонімаў (сацыялінгвістычныя, фанетычныя, словаўтваральныя, звязаныя з распадам мнагазначнасці).
3. Крытэрыі размежавання амоніміі і мнагазначнасці. Міжмоўныя амонімы ў беларускай мове.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 510-511.
2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 12-23, 35-39.
3. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 6-27.
4. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 81-86.

Лекцыя № 4.

Сістэмныя адносіны ў лексіцы.

План лекцыі

1. Парадыгматычныя сувязі слоў. ЛСГ, ТГ. Функцыянальныя семантычныя палі. Апазіцыі семантычнай тоеснасці.
2. Сінонімы. Класіфікацыя сінонімаў. Апазіцыі семантычнай процілегласці.
3. Антонімы. Структурная і семантычная класіфікацыя антонімаў. Фармальна-семантычныя апазіцыі.
4. Паронімы. Крытэрыі вызначэння і шляхі ўзнікнення паронімаў.

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 589-593.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 72-145.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 100-103.

Лекцыя № 5.

Дыферэнцыяцыя слоўнікавага складу/

План лекцыі

Дыферэнцыяцыя слоўнікавага складу:

1. паводле паходжання (уласнабеларуская лексіка, запазычаная лексіка беларускай мовы);
2. паводле наяўнасці / адсутнасці гістарычнай перспектывы (устарэлая лексіка, неалагізмы);
3. паводле сферы ўжывання (агульнаўжывальная лексіка, лексіка абмежаванага ўжывання; навуковая, прафесійная, паэтычная, дыялектная лексіка);
4. паводле эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі (міжстылявая, або нейтральная, і стылістычна афарбаваная лексіка: кніжная, гутарковая, прастамоўная);
5. паводле характару функцыянавання (актыўная і пасіўная лексіка, патэнцыяльныя словы, аказіяналізмы).

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.

4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Лекцыя № 6. Лексікаграфія.

План лекцыі

1. Прадмет і задачы лексікаграфіі. Тэарэтычная і практычная лексікаграфія. Асноўныя паняцці практычнай лексікаграфіі
2. Тыпы слоўнікаў. Слоўнікі-тэзаўрусы і нарматыўныя слоўнікі. Тлумачальныя, дыялектныя, перакладныя, гістарычныя, этымалагічныя, фразеалагічныя, слоўнікі новых слоў і значэнняў, іншамовных слоў, сінонімаў, антонімаў, амонімаў, паронімаў, асацыятыўныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфемныя, граматычныя, тэрміналагічныя, частотныя, адваротныя, слоўнікі мовы пісьменнікаў, слоўнікі эпітэтаў і перыфраз. Энцыклапедычныя даведнікі (агульныя і прадметныя).

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Лекцыя № 7. Фразеалогія (I)

План лекцыі

1. Прадмет і задачы фразеалогіі. Паняцце фразеалагічнага зварота. Спецыфіка і характэрныя прыметы: узнёўляльнасць, кампанентны склад, структурная фіксаванасць, цэласнасць семантыкі.
2. Класіфікацыя фразеалагічных зваротаў з пункту гледжання семантычнай злітнасці. Фразеалагічныя зрашчэнні, адзінствы, выразы і спалучэнні. Крытэрыі іх размежавання: вобразнасць, матываванасць значэння, характар сувязі кампанентаў.
3. Суадносіны фразеалагізмаў з часцінамі мовы. Субстантыўныя, дзеяслоўныя, ад’ектыўныя, прыслоўныя, выклічнікавыя фразеалагізмы. Марфалогія

кампанентаў фразеалагізма (суадносныя формы ліку, склону, трывання і інш.) Марфалагічная нязменнасць некаторых фразеалагізмаў.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. – Мінск: Выш. шк., 1998. – С. 3-45, 198-246.
4. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
5. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
6. Малажай Г.М. Эўфемізмы ў беларускай мастацкай літаратуры / Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: Нар. асвета. 1994. – С. 161-166.
7. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Лекцыя № 8. Фразеалогія (II)

План лекцыі

1. Структурныя тыпы фразеалагічных зваротаў (фразеалагізмы, адпаведныя сказу; фразеалагізмы, адпаведныя спалучэнню слоў; фразеалагізмы-канструкцыі з адмоўем *не*).
2. Класіфікацыя фразеалагічных зваротаў паводле паходжання. Крыніцы беларускай фразеалогіі.
3. Стылістычная класіфікацыя фразеалагізмаў. Міжстылёвыя фразеалагізмы. Размоўна-гутарковыя і кніжныя фразеалагізмы, дыяпазон іх экспрэсіўна-стылістычнай афарбоўкі, сфера ўжывання.
4. Беларуская фразеаграфія. Даведнікі па беларускай фразеалогіі.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. – Мінск: Выш. шк., 1998. – С. 3-45, 198-246.
4. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.

5. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
6. Малажай Г.М. Эўфемізмы ў беларускай мастацкай літаратуры / Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: Нар. асвета. 1994. – С. 161-166.
7. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

ТЭМАТЫКА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

**па курсу «Сучасная беларуская мова»
спецыяльнасці «славянская філалогія», 1 курс
(2 семестр)**

Практычныя заняткі № 1

Прадмет і задачы лексікалогіі. Слоўнікавы склад беларускай мовы.

Пытанні для абмеркавання:

1. Лексікалогія як раздзел мовазнаўства. Прадмет і задачы лексікалогіі, асноўныя напрамкі яе развіцця. Сувязь лексікалогіі з іншымі раздзеламі мовазнаўства.
2. Лексікалогія апісальная, гістарычная, агульная, прыватная, супастаўляльная, прыкладная. Асноўныя метады даследавання лексікі. Апісальны, гістарычна-параўнальны, супастаўляльны, статыстычны і інш. метады.
3. Слоўнікавы склад беларускай мовы (лексікон). Адлюстраванне ў лексіцы універсальных і нацыянальных кампанентаў мовы.
4. Безэквівалентная і фонавая лексіка. Лакуны.

Літаратура

6. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
7. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
8. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
9. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
10. Сучасная беларуская мова. Практыкум. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці D 210501 – “Беларуская філалогія” / Аўт.-склад. І.І. Савіцкая. Мінск: БДУ, 2004. – 28 с.
11. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Практычныя заняткі № 2

Слова як адзінка мовы. Лексічнае і граматычнае значэнні слова.

Пытанні для абмеркавання:

1. Слова як адзінка мовы. Функцыі слова. Лексічнае і граматычнае значэнне слова.
2. Тыпы лексічных значэнняў слова.
3. Адназначнасць і мнагазначнасць у лексіцы. Семантычная структура мнагазначнага слова, шляхі яе развіцця. Дынаміка ўзаемаадносін прамых і пераносных значэнняў.
4. Тыпы пераносаў (метафара, метанімія, сінекдаха).
5. Пісьмовая работа.

Пісьмовая работа

Заданне 1. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Укажыце прамое і пераноснае ўжыванне апорных слоў.

Вид.

Вид на море, морские виды, на виду у всех, делать вид, быть на виду, ни под каким видом, подать вид, поставить на вид, в виде исключения, будет видно, отсюда всё видно, дождя, видно, не будет, видный человек, здоровый вид человека, виды на урожай, иметь в виду.

Живой.

Живые цветы, живой язык, живой ребёнок, живое участие, живая беседа, живое изложение.

Заключать.

Заключать договор, заключать в объятия, заключать брак, заключать в скобки, заключать под стражу.

Неверный.

Неверное решение, неверный перевод, неверное дело, неверный человек, неверная походка, неверная рука, неверная нота, неверный слух, неверный глаз.

Заданне 2. Вызначце стылістычныя памылкі ва ўжыванні мнагазначных слоў і выразаў. Растлумачце значэнне кантэксту пры выкарыстанні полісеміі.

1) Боты вырабляюцца толькі са скуры заказчыкаў. 2) Раённая газета прысвяціла гультаям толькі адзін крытычны артыкул. 3) Уладзімір ледзь толькі паспеў пераскочыць па трапу на палубу, як матрос на беразе аддаў канцы. 4) Лектар толькі-толькі разышоўся, а слухачы ўжо разышліся. 5) У нашым Доме культуры не

знойдзеш і зерня культуры. 6) – Мне здаецца, што дакладчык здорава плавае. – А мне здаецца, што ён ужо тоне!

Заданне 3. Знайдзіце словы, ужытыя ў пераносным значэнні. Вызначце спосаб пераносу (метафара, метанімія, сінекдаха).

У Беларусі часта можна пачуць паданні пра затопленыя скарбы, асабліва французскія ці напалеонаўскія, або шведскія. Часта гавораць, што ў рацэ затануў воз грошай ці зброі або залатая карэта. Можна пачуць паданні, што ў рацэ нехта згубіў шапку – швед, царыца Кацярына або Напалеон. У XIX ст. на Гродзеншчыне адзін памешчык нават спрабаваў у рацэ шукаць гарматы, нібыта напоўненыя золатам. Па паданні, гэтыя гарматы скінулі ў раку шведы, калі іх засталі рускія войскі. Для падводных пошукаў гродзенскі памешчык вынайшаў спецыяльную машыну, але яму не пашанцавала знайсці скарб.

На Беразіне каля Барысава, пачынаючы з 1813 года, шукаюць крамлёўскія багацці. Найбольш значныя працы вяліся ў 1896, 1909 і 1910 гг. Пошукі працягваюцца і ў нашы дні.

Зімой на лёдзе многіх рэк адбываліся бітвы, часта нават і вялікія, якія ўвайшлі ў сусветную гісторыю. Несумненна, сляды гэтых падзей апынуліся на дне вадаёмаў.
(Э. Зайкоўскі, Л. Дучыц)

Заданне 4. Знайдзіце словы і выразы, ужытыя ў пераносным значэнні. Вызначце тыпы пераносу значэнняў.

1. Клёны апалі, і золата й хварбы крыюць зямлю дарагім дываном. 2. Сыпле цёплым жвірам сонца проста ў твар, уваччу ўсё шырай залаты пажар. Скачуць па балонках "зайчыкі" й пяро. Каб хутчэй і з сонцам скочыць за парог! 3. Бяруцца слацца моўчкі нанач клёны, не надта ўжо шумлівыя і ўдзень: тут – не яны шумяць лісцём, птушыным звонам, – ні шчыгел, не жаўна сюды не заляціць. 4. З гарачынёю, нічым нязменнаю, бачу ўзноўку – жаўцее ліст... 5. Ледзь верасень, спрытны каваль, у медзь закуе далячыні, – нам хочацца ўжо, каб трава узноў зелянела ў лагчынах. 6. Няхай жа свет гарыць, хай плавіцца у горне грымотных новых дзён, куецца, як нарог. Нарэшце мо й паэт харэі, ямбы згорне і зноў пачне пісаць, гусярыць... Даў бы Бог! 7. Дзень згас... і чорная паводка па шыю места заліла. Плыве віць нанач гнёзды горад пад бункеры, на змрочны пляц. 8. Змярканне... З яснага блакіту знікаюць фарбы, бліскі дня, і чыстым золатам заліта ціхіх палёў далечыня. 9. З цел аголеных зрываюць у прысадах ліст апошні жоўты тапалі... 10. Маўчыць гаспода ў Падудзі старой, і толькі ў Скарыны мігціць агеньчык ніцы. 11. Юр'я весела на выган пугай статак пажане, запяюць узноўку шчыглы – не паэты – аб вясне. 12. Маўляў той жытні сноп, уціснула спякота перавясла тугім расцяглы далягляд... Кусае лыткі тонкія асот ласкотны: і ў жменьку дробную уторкнуў серп Ілля.

(Н. АРСЕННЕВА)

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сучасная беларуская мова. Практыкум. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці D 210501 – “Беларуская філалогія” / Аўт.-склад. І.І. Савіцкая. Мінск: БДУ, 2004. – 28 с.
6. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Практычныя заняткі № 3

Сінтагматычныя адносіны ў лексіцы

Пытанні для абмеркавання:

1. Амонімы. Разнавіднасці амонімаў. Прычыны іх ўзнінення. Поўныя і няпоўныя амонімы. Крытэрыі размежавання аманіміі і мнагазначнасці.
2. Сінонімы. Класіфікацыя сінонімаў. Будова сінанімічнага рада. Семантычныя і стылістычныя функцыі сінонімаў. Кантэкстуальныя сінонімы.
3. Антонімы. Класіфікацыя антонімаў паводле структуры і ступені праяўлення і прыметы якасці.
4. Паронімы. Стылістычная роля паронімаў. Паранімія і паранамазія.
5. Асноўныя лексічныя групы. Лексіка-семантычная група, тэматычная група, лексіка-семантычнае поле, крытэрыі іх размежавання.
6. Практыкум.

Заданне 1. Растлумачце, якія з прыведзеных слоў амонімы, якія – мнагазначныя словы.

Працаваць у аўтобусным парку – пажаўцелыя дрэвы ў парку, шчырыя адносіны да працы – шчыры адказ, дакладны пераклад – дакладны гадзіннік, пачалася другая змена – дзве змены абутку – рыхтаваць сабе змену, граматычны разрад слоў – атмасферны разрад – спартыўны разрад, выжаць паласу жыта – выжаць штангу, новая калода картаў – вялікая старая калода – калода з пчоламі – цераз пень калоду, архітэктурны ансамбль – ансамбль песні і танца, звязка ключоў – расцяжэнне звязак – дзеяслоў-звязка.

Заданне 2. Растлумачце, якія моўныя сродкі выкарыстаны ў сказах (лексічныя амонімы, амафоны, амаформы, амаграфы).

1. *Кавалі зброю кавалі, каб іх каралі каралі.* (В.В.) 2. У дрэва – свая таямнічая мова, зялёную *музыку* любіць дуброва. (Агн.) Пра *музыку* вечна ходзіць слава добрая ў народзе. (Бач.) 3. Хай словы нялюдскія кануць у *Лету*, не будзем па іх у самотнай жалбе... І *Лету* пакінем – для страху – паэтам, а *лета* хай будзе, унук, для цябе. (У.Ш.) 4. Граніца. Прамень па халодным штыку *граніца*. (Р.Б.) 5. У пафасным уступе, як у ступе, ваду вядомых слоў таўчы штодня. (П.М.) 6. "Далей будзе ціхая станцыя Слаўнае..." Вядома, тут кожная станцыя слаўная. (П.П.) 7. Я ўспомніў свой родны край, дзе бегаў пастушком, дзе рос, дзе сцежкі мне знаёмы скрозь, дзе сілы ў сабе адчуў сялянскі кемлівы хлапчук, п'ючы здароўе майскіх рос. (Я.П.) 8. Хай з гадамі душа не скісае, я прыгублю жыццё, як чашу, а як прыйдзе з касою касая, я скажу ёй: "Няма часу..." (П.М.) 9. І, таргануўшыся ўстаць раз пяты, зразумеў я тады, што такое гора. Адзін на ўвесь свет. Галодны. Распяты. Да зямлі прыкуты цвікамі зорак. (П.П.) 10. Суседзі рады. Зроблен першы крок: імёны, прозвішчы названы, прысесці госцейкам прапанавана. (У.К.) Сам усяму рады дам! Адбудую гаспадарку нанова... (Куп.)

Заданне 3. Растлумачце значэнне міжмоўных амонімаў.

Абганяць – обгонять, аблічыць – обличить, адказ – отказ, бойка – бойко, акалічнасць – околичность, брак – брак, вяселле – веселье, гарэлка – горелка, жалуба – жблоба, звон – звон, краска – краска, настаўнік – наставник, пазнаць – познать, паліць – полить, пасаваць – пасовать, спорны – спорный, улічыць – уличить.

Заданне 4. Падбярыце да слоў, што ў дужках, адпаведны сінонім.

Прапасці – знікнуць – загінуць (ахвота, дакументы, конь), атрымаць – здабыць – набыць (адукацыя, веды, бензін з нафты), згубіць – страціць (грошы, прытомнасць), надраць – нарываць – наскубсці (бульба на аладкі, трава, сена са стога), падрэзаць – падстрыгчы (кусты, галлё, грыва), разысціся – размінуцца (машыны, сябры, дарогі), прывабнасць – хараство – краса (восень, навізна, пейзаж), канцылярскі – сталярны – рыбалоўны (прылада, начынне, снасць), чыгуначны – палявы – водны (пуць, дарогі, шлях), суцэльны – бесперапынны (лясы, граніт, людскі паток), неспакойны – трывожны (ноч, характар).

Заданне 5. Вызначце адрозненне ў лексічным значэнні запазычаных і беларускіх слоў. Вызначце тып сінонімаў (семантычныя, стылістычныя, семантыка-стылістычныя).

Антракт – перапынак, афіша – аб'ява, басейн – вадаём, дыплом – пасведчанне, дыскусія – спрэчка, інцыдэнт – выпадак, мемуары – успаміны, мініяцюры – маленькі, турыст – падарожнік – вандроўнік – бадзяга, асістэнт – памочнік,

вакуум — пустата, імітацыя — падробка — сурагат, іронія — насмешка, рэстаўрацыя — аднаўленне, аналогія — падабенства.

Заданне 6. Ці з'яўляюцца сінонімамі наступныя словы? Растлумачце адрозненні ў іх значэннях.

Бамонд — эліта — істэблішмент; вердыкт — вотум; дэмагагічны — дэкларатыўны — папулісцкі; інтэграцыя — кансалідацыя; канфесія — веравызнанне; каміваяжор — дыстрыб'ютэр — менеджэр — брокер; ліквідны — легітымны; мас-медыя — сродкі масавай камунікацыі; мецэнат — спонсар; генацыд — шавінізм; суіцыд — самазабойства; вестэрн — трылер; артадокс — апалагет; лакальны — лаяльны; фікцыя — фантом — містыфікацыя; катаклізмы — перыпетыі — пертурбацыі; колапс — стагнацыя; кампіляцыя — плагіят; карэктывы — папраўкі; карэктны — ветлівы; маркетынг — менеджмент; рэферэндум — плебісцыт.

Заданне 7. Падбярыце да кожнага лексіка-семантычнага варыянта мнагазначных слоў адпаведны антонім.

Кіслыя яблыкі — ... яблыкі, кіслы хлеб — ... хлеб; трывожны сон — ... сон, трывожныя дні — ... дні; сухія дошкі — ... дошкі, сухі снег — ... снег, сухое паветра — ... паветра; выдатная якасць — ... якасць, выдатная адзнака — ... адзнака; дзікая жывёла — жывёла, дзікі мядзведзь — ... мядзведзь; тонкі густ — ... густ; тонкая тканіна — ... тканіна; тонкі мужчына — ... мужчына; мяккая пасцель — ... пасцель; мяккія ўмовы — ... умовы; свежая рыба — ... рыба, свежыя агуркі — ... агуркі, свежая кашуля — ... кашуля.

Заданне 8. Падбярыце антонімы да выдзеленых слоў у прыказках. Укажыце прымету, паводле якой адбываецца супрацьпастаўленне (якасная супрацьлегласць; супрацьлеглы напрамак дзеянняў, супрацьлегласць уласцівасцей, прымет; прасторавыя і часавыя каардынацыйныя паняцці).

1. Калі год **сухі**, купляй пчолку, а калі ... — купляй кароўку. 2. Лепей **трошкі** зрабіць, чым ... нагаварыць. 3. **Ранняя** птушка вочкі цярэбіць, а ... вочкі працірае. 4. Хто зрабіў **пачатак**, няхай робіць і ... 5. Яду на **заўтра** адлажы, а справу ... зрабі. 6. Хто ў **маладосці** працуе, той на ... не шкадуе. 7. Шкадуў **старое**, як дзіця ... 8. **Здароваму** жывату і рэдзька не вадзіць, а ... і масла шкодзіць.

Заданне 9. Вылучыце ў тэксце антонімы і вызначце іх тып (лексічныя, аказіянальныя).

Лінія і рыса

Лінія ліецца, рыса рухаецца, лінія — плынь, рыса — рэчышча, лінія прыстасоўваецца да абставін і пры першым зручным выпадку гнецца і нахіляецца, рыса спрачаецца з абставінамі і пераспрэчвае іх.

Лінія плаўная, рыса рэзкая, лінія зменлівая, рыса ўстойлівая, лінія звільстая, рыса простая, лінія – галіна, рыса – ствол, лінія імкне, рыса расце.

Лінія – лішак, рыса – якраз, лінія – лірыка, рыса – эпас, лінія – мелодыя, рыса – рытм, лінія вымалёўваецца, рыса акрэсліваецца, лінія моліцца, рыса хрысціцца, лінія – імя, рыса – прозвішча.

(А. Разанаў)

Заданне 10. Размяжуйце паронімы і паранамазы. Растлумачце значэнне паронімаў.

Эфектны – эфектыўны; арганізатарскі – арганізацыйны; абагуліць – абагульніць; асабісты – асаблівы – асабовы; кампрэс – кампрэсар; эфект – дэфект; прыёмнік – прыёмшчык; грабар – гарбар; транзіт – транзістар; кавадла – кувалда; транспарт – транспарант; адрас – адрасат – адрасант; практык – практыкант; кантынент – кантынгент; рэклама – рэкламацыя; калона – калонія; клірынг – клірас; лакальны – лаяльны; мажорны – мажарытарны.

Заданне 11. Выберыце неабходнае па сэнсе слова.

1. (Этыкетныя, этычныя) нормы не дазвалялі яму браць катлету рукамі. 2. (Рэферы, рэферэнт) падбег да месца падзення мяча. 3. Ён быў спецыялістам высокага класа – сапраўдны (профі, прафан). 4. Мы ўсім класам сабраліся на (экскурс, экскурсію) па коласаўскіх мясцінах. 5. Дадзеныя (манітора, маніторынга) даюць уяўленне аб думках грамадскасці адносна гэтай праблемы. 6. Настойлівасць і працавітасць – важны (факт, фактар) дасягнення поспеху. 7. (Адрасат, адрасант) адправіў карэспандэнцыю своєчасова. 8. Гэты (абанент, абанемент) дае вам права на наведванне басейна на працягу трох месяцаў. 9. Салдаты выстраіліся на вячэрнюю (паверку, праверку). 10. У гады Вялікай Айчыннай вайны шмат людзей (уступілі, паступілі) у армію добраахвотна.

Заданне 12. Знайдзіце і выпраўце памылкі ва ўжыванні паронімаў.

1. У цяпляцах гаспадаркі штогод вырошчваецца шмат вітамінізаванай зеляніны. 2. Справа ад дарогі ўзвышаўся гліняны бераг ракі. 3. У тэксце літаратурныя словы мяжуюцца з народнымі, гутарковымі, многа дыялектаў. 4. Кожны пісьменнік ведае, якую вялікую ролю ва ўзбагачэнні мовы адыгрываюць слоўнікі – дыялекталагічныя, тлумачальныя, фразеалагічныя. 5. У краме багаты выбар жаночых сукенак і ўпрыгожанняў. 6. Зямля тут была ўраджайная, хоць недалёка ляжала балота. 7. З сабой грабежнік прыхапіў фамільярныя каштоўнасці.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.

3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сучасная беларуская мова. Практыкум. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці D 210501 – “Беларуская філалогія” / Аўт.-склад. І.І. Савіцкая. Мінск: БДУ, 2004. – 28 с.
6. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Практычныя заняткі № 4

Дыферэнцыяцыя лексічнага фонду беларускай мовы.

Пытанні для абмеркавання:

1. Спрадвечная і ўласнабеларуская лексіка беларускай мовы. Прынцыпы размежавання гэтых лексічных пластоў.
2. Запозычаная лексіка беларускай мовы. Прыметы запозычаных слоў. Ступені засваення запозычанай лексікі.
3. Дыферэнцыяцыя лексічнага фонду беларускай мовы паводле сферы ўжывання. Характар проціпастаўлення агульнанароднай лексікі і сацыяльна або дыялектна абмежаванай.
4. Стылістычная дыферэнцыяцыя беларускай лексікі. Паняцце «моўна-функцыянальны стыль». Асобы статус стылю мастацкай літаратуры.
5. Характарыстыка лексікі вусных стыляў.
6. Характарыстыка лексікі пісьмовых стыляў.
7. Практыкум.

Заданне 1. Укажыце сказы, у якіх дапушчаны сэнсавыя памылкі. Растлумачце, у чым яны заключаюцца.

1. Дазвольце вам уручыць гэты сувенір на памяць! 2. Настальгія па радзіме не давала ім спакою. 3. Пара памяняць навакольны антураж. 4. Інаўгурацыя прэзідэнта прызначана на наступны месяц. 5. Гэта можна растлумачыць толькі асаблівасцямі нацыянальнага менталітэту. 6. Цяпер мы будзем супрацоўнічаць на аснове роўнага парытэту. 7. Гэта здарылася ўжо пасля постфактум. 8. Выдуманая вамі фікцыя ўжо не дапаможа вам! 9. Перад ім паўсталі дзве альтэрнатывы: ісці ці не ісці на лекцыю. 10. Гэты чалавек быў зменлівым апалагетам гэтага вучэння. 11. Амаль два кіламетры мы беглі з ім візаві. 12. Пасля урачыстай вячэры быў пададзены аперытыў. 13. Брыфінг прайшоў даволі бурна і скончыўся праз два дні. 14. Ён быў бескарыслівым альтруістам. 15. Яго меркаванне – гэта даўно ўстарэлы анахранізм. 16. Назвы ўстаноў былі выражаны скарачанымі абрэвіатурамі.

Заданне 2. Укажыце сказы, у якіх дапушчана недакладнае ўжыванне запазычаных слоў.

1. У гэтай установе вас сфатаграфуюць і ў профіль, і ў анфас. 2. Ён перажыў мноства шчаслівых перыпетый і пертурбацый. 3. Зараз развялося столькі новых нуварышаў. 4. Усе ставіліся да яго з пачцівым піетэтам. 5. Гэты прэцэдэнт быў выпадковым і больш не паўторыцца. 6. Рэпатрыяцыя прымусіла яго пакінуць гэтую краіну. 7. Складзіце кароткі рэферат гэтай кнігі. 8. Сёння будуць паказваць двухсерыйны серыял. 9. У гэтую манаграфію ўвайшлі творы Купалы, Багдановіча і іншых беларускіх класікаў. 10. Яго стыль працы заўсёды вылучаўся скрупулёзнай занудлівасцю. 11. З радасцю адзначаем прыметы стагнацыі ў нашай эканоміцы. 12. Каля нашага дома пабудавалі невялікі супермаркет. 13. Паднімаю гэты фурор за вашае здароўе! 14. За швейнымі машынкамі сядзелі куцюр'е. 15. Яго міміка твару прыцягвала ўвагу, ён цудоўна мімікыраваў.

Заданне 3. Укажыце сказы, у якіх дапушчаны лагічныя памылкі ва ўжыванні запазычаных слоў. Растворачце, у чым яны заключаюцца.

1. Гэтая кніга, якая стала бестселерам, амаль не раскупалася. 2. Ён многім пазычаў, таму многія маглі лічыць сябе яго крэдыторамі. 3. Ён прайшоў усе інстанцыі – ад першага да адзінаццатага класа. 4. На стала ляжаў тоненькі фаліант. 5. Аматыры сімфанічнай музыкі заўсёды могуць сустрэцца ў фан-клубе. 6. У паветры стаяў пах эйфарыі. 7. Усё жыццё ён імкнуўся ўвайсці ў кола абранай эліты. 8. У канцы жыцця стаў прапагандаваць жыццёвы аскетызм. 9. У яго маўленні было шмат грубых ляпсусаў. 10. Для яго быў устаноўлены неабмежаваны ліміт. 11. На птушыным двары певень дамінёе над курамі.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сучасная беларуская мова. Практыкум. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці D 210501 – “Беларуская філалогія” / Аўт.-склад. І.І. Савіцкая. Мінск: БДУ, 2004. – 28 с.
6. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Практычныя заняткі № 5

Фразеалогія беларускай мовы

Пытанні для абмеркавання:

1. Паняцце фразеалагічнага зварота. Характэрныя прыметы, спецыфіка. Адрозненне ад іншых лексічных адзінак.
2. Класіфікацыя фразеалагізмаў паводле ступені семантычнай злітнасці кампанентаў.
3. Класіфікацыя фразеалагізмаў паводле суадносін з часцінамі мовы.
4. Структурна-граматычная класіфікацыя фразеалагізмаў.
5. Стылістычная класіфікацыя фразеалагізмаў.
6. Сучасныя аспекты вывучэння фразеалогіі: этналінгвістычны, лінгвакультурны, лінгвакраіназнаўчы, кагнітыўны, кантрастыўны. Нацыянальна-культурны кампанент беларускай фразеалогіі.
7. Практыкум.

Заданне 1. Вызначце тып семантычнай злітнасці фразеалагічных адзінак.

Майстар на ўсе рукі, душа ў душу, як рукой падаць, нага на нагу, куры не клююць, пайсці на свой хлеб, не ўсе дома, не пакладаючы рук, хоць вока выкалі, блакітная кроў, са спакойным сэрцам, хоць іголка збірай, як кот наплакаў, з усіх ног, авохці мне, абы з рук, чорная костка, з цяжкай душой, за трыдзевяць зямель, кляваць носам, губы надзьмуць, зарубіць на носе, рабіць выгляд, сунуць нос, разводзіць рукамі, душа ў душу, у пух і прах, ні свет ні зара, хадзіць на галаве, хадзіць на задніх лапках, хадзіць кругом ды навокала.

Заданне 2. Вызначце сінтаксічную ролю фразеалагізмаў.

1. Усё да сэрца браў я блізка... (Бр.) 2. Убіралася ў сілу вясна, і з кожным днём цяплела на вуліцы. (Стр.) 3. Марусі трапілі на вочы мае вершы значна пазней. (К-с) 4. Такі ўжо гэта быў хлопец, што калі браў што ў галаву, дык не хутка расставаўся са сваёй думкай. (В.Б.) 5. Не дыкам шыты петрушоўцы і бачаць панскіх слуг наскрозь. (К-с) 6. Ляжыць Міколка ні жывы ні мёртвы і толькі чуе, як моцна б'ецца ды вырываецца з грудзей яго маленькае сэрца. (Лыньк.) 7. Душа ў душу жылі ўвесь час... (Куп.) 8. Так ішло ўсё добра – і на табе, некага ўбачылі. (В.Б.) 9. Я прачнуўся халоднай парой, зуб на зуб не трапляе. (А.К.) 10. Дзядуля хвілінкі не мог пасядзець рукі склаўшы ці пастаяць рукавы звесіўшы. (Янк.)

Заданне 3. Вызначце, якой часціне мовы адпавядаюць наступныя фразеалагічныя звароты.

Свой брат, развесіць вушы, аж за вушамі трашчыць, апошняе слова, бабіна лета, ад душы, ветрам падбіты, мамчын сыноч, склаўшы рукі, чортам падшыты, выбіцца з сіл, белая варона, стаяць перад вачыма, на ўвесь голас, рамяні адной скуры, языком мянціць, карак гнуць, і кропелькі пабраў, зялёная вуліца, на ўвесь голас, хоць махалам махай, вольны казак, адзеты з іголачкі, як вадой змыла, хоць іголка збірай, брацца за розум, аднаго поля ягады, ні жывы ні мёртвы, касы сажань у плячах, кракадзілавы слёзы, як без рук, кідаць словы на вецер, вылазіць са скуры.

Заданне 4. Падбярэце да кожнага фразеалагізма сінанімічнае слова або словазлучэнне.

Вады ў рот набраць, валіць цераз пень калоду, вакол пальца абвесці, ваўком глядзець, вочы калоць, выбіцца ў людзі, выкінуць з галавы, ветрам падшыты, ганяцца за двума зайцамі, гаць гаціць, гнуцца ў тры пагібелі, горы варочаць, дабіць да абуха, дзе ракі зімуюць, з агню ды ў полымя, з мухі слана зрабіць, зарубіць на носе, збіцца з панталыку, зоры з неба знімаць, і звання не пакінуць, камень на сэрцы, кінуць-рынуць, куды вочы глядзяць, ні дня ні ночы.

Заданне 5. Падбярэце сінанімічныя фразеалагізмы да наступных слоў і словазлучэнняў.

Прыставаць, справіцца з чым-небудзь, паразумнець, жыць самастойна, мець прытулак, прывесці ў нягоднасць, уцячы, ніколі не паўтараць кепскага, вельмі спалохацца, цярпліва, надта высокі, мелка, пільна сачыць, позна выехаць.

Заданне 6. Падбярэце да словазлучэнняў фразеалагізмы-антонімы.

Гарыць у руках, узяць у галаву, ні дому ні лому, сядзець злажыўшы рукі, у маўчанку гуляць, язык распусціць, душа ў душу, як рукой падаць, куры не клююць, пайсці на свой хлеб, не ўсе дома, хоць вока выкалі, блакітная кроў, са спакойным сэрцам, хадзіць на галаве.

Заданне 7. Падбярэце да беларускіх фразеалагізмаў адпаведнікі з рускай мовы.

Глядзець як вока, даць у хамут, відаць пана па халявах, на вярбе грушы, цыркаць па кропельцы, з вуха на вуха, няўрокам кажучы, даць дыхту, цяляты язык аджавалі, адзін другога варты, збіць з панталыку.

Для даведак: видно птицу по полету, нести ахинею, сбить с толку, беречь как зеницу ока, дать жару, в час по чайной ложке, из уст в уста, один лучше другого, язык проглотить, чтоб не сглазить, удариться в амбицию.

Заданне 8. Дакажыце, што кожная з прыведзеных прыказак і прымавак адлюстроўвае пэўным чынам нацыянальную культуру Беларусі.

1) Не адзін Гаўрыла ў Полацку = І за Гомлем людзі ёсць. 2) Каму па каму, а каму два камы. 3) Жыцень хлеба даў. Барджэй да Жыценя, калі хлеба не прытне. Жыцень з торбай – голад на двор. 4) Наш Васіль на работу не сіл, а на клёцкі ў малацэ – за чацвярых валачэ. 5) Калі няма капусты, дык і ў жываце пуста. 6) На Аўласа бяры каўшом масла. 7) Падраўся андарак, абыдуся і так. 8) Калядкі – добрыя святкі: наеўся, напіўся да й на палаткі. 9) На Яна баба п’яна, а на Пятро – у жыце ядро. 10) Як звалі мяне Грышку, то было грошы крышку, а як сталі зваць пане Грыгорай, то

ўжо што далей, то горай. 11) О як раней было: у Слуцку не па-людску, у Мінску па-свінску, кепска каля Вітэбска, а ў Оршы яшчэ горшы. 12) Антось ды Тадора – што лапаць ды абора. 13) Уцякаў ад пана, а трапіў да войта. 14) За капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць = За рубель жабу ў Вільню пагоніць

Заданне 9. Знайдзіце ў прапанаваных фраземах, прымаўках і прыказках безэквівалентныя ў рускамоўным дачыненні словы і раскрыйце іх лексічнае значэнне шляхам падбору адпаведных ім словазлучэнняў ці сказаў з рускай мовы. Да беларускіх выразаў па магчымасці падбярыце адпаведнікі з рускай мовы.

1) Ад жыгучкі трымай далей ручкі. 2) Голад не дзядзіна, з'ясі і крадзена. 3) На Беларусі і пчолы як гусі, рэзгінамі мёд носяць. 4) Круці жорны пільна, то й тут будзе Вільня. 5) Хто каго любіць, той таго і чубіць. Хто любіцца, той чубіцца. 6) Ні лой ні мяса, горай дурня Апанаса. Ні лой ні масла. 7) У голад і нішчымнае смачна есці. 8) Мялі, васпане, пакуль язык прыстане. 9) Спрыкрыцца як ваўкалака 10) Намачаешся ў яго верашчакі, як цыган шылам. 11) Язык ходзіць як мянташка па касе. 12) Усяе талакі – свае дзве рукі. 13) Жыццё крынічыць. 14) Клёку ў галаве не мае.

Заданне 10. Вызначце значэнне фразеалагізмаў, якія ўзыходзяць да біблейскай міфалогіі, раскрываючы змест адпаведных фактаў экстралінгвістычнай (пазамоўнай) рэчаіснасці. Складзіце сказы з ужываннем прапанаваных фразеалагізмаў. Прывядзіце свае прыклады фразеалагізмаў біблейскага паходжання.

Ад Адама, адамаў яблык, забаронены плод, зямны рай, косць ад косці (плоць ад плоці), скінуць з сябе ветхага Адама, у касцюме Евы, у касцюме Адама, фігавы лісток, у поце твару (чала) свайго, каінава пячаць, абяцаная зямля, час збіраць камяні, несці свой крыж, соль зямлі, Фама няверны, заблудная (аблудная, блудная) авечка, блудны сын, ерыхонская труба, мафусаілаў век, вавілонскае стоўпатварэнне, казёл адпушчэння, манна нябесная, чакаць манны нябеснай, манна з неба сыплецца (падае).

Заданне 11. Знайдзіце перыфразы і вызначце іх значэнне.

1. Ціха плыў месяц між хмараў празрыстых, зоры гублялі халодныя слёзы. 2. Сыплецца саду краса, кроплі дажджу, як раса, ззяюць сцюдзёнай палівай. 3. Развітанне з жыццём, развітанне наvekі, развітанне наvekі з жыццёвай маной, калі чорная ноч моцна сцісне павекі, моцна сцісне павекі над сцерплай зямлёй... 4. Змеў, наляцеўшы на вёску, хлопцаў вясковых віхор, чырвань пажараў расплёскаў усюды – з зямлі аж да зор... 5. Я думала: якая тут вясна? Не вылузацца ёй з каменнага палону. Ажно гляджу... і з кажнага гранітнага звяна смяецца ў твар яна вяснова і зялёна! 6. Ды мінуў сакавік без яго, адкаціўся яечкам чырвоным дзень вялікі... 7. А так хацелася б прысніць: між яблык спелых вісіць бляшаны ветаху ражок, сінеюць азярцы туману на атаве, сцюдзёна плюхаецца срэбра ў вядры...

Заданне 12. Вызначце моўныя сродкі, з дапамогай якіх ствараецца мастацкая выразнасць у афарызмах.

1. Апраўдваўся: мой камень за пазухай сагрэты сэрцам. 2. А хто там ляжыць па ярах, па лагах з рэвальвернымі кулямі ў галавах? – Беларусы. А чаго ж, чаго ж так хацелася ім, акрыялым душой, ды сляпым і глухім? – Людзмі звацца. 3. Голас сэрца: "Можаш. Але ці маеш права?" Голас розуму: "Маеш права. Але ці можаш?" 4. Загадана шанаваць не здольных і таленавітых, а здольных таленавіта выконваць загады. 5. Каб адчуць сваю годнасць, аднаму трэба паходзіць на іншых, другому – быць ні да каго не падобным.

(Марцін Коўзкі)

Заданне 13. Падбярыце беларускія адпаведнікі да рускіх і ўкраінскіх прыказак і прымавак.

1. Кожный Івась мае свій лас. – На вкус и цвет товарищей нет. 2. Між якім народ попадеш, того і шапку надівай. – С волками жить – по-волчьи выть. 3. Гірка праця – солодкий відпочинок. – Делу время, потехе час. 4. Що маємо, тим і вітаємо. – Чем богаты, тем и рады. 5. Хоч не пишно, та затишно. – В тесноте, да не в обиде. 6. Біда з бідою ходіць. – Пришла беда – отворяй ворота. 7. Клиן клином выбивають. – Клиן клином вышибают. 8. Дорога поміч у свій час. – Дорога ложка к обеду. 9. Не той хліб, що в полі, а той, що в коморі. – Цыплят по осени считают. 10. Багато галасу даремно. – Много шума из ничего.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во "Юнипресс", 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сучасная беларуская мова. Практыкум. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці D 210501 – "Беларуская філалогія" / Аўт.-склад. І.І. Савіцкая. Мінск: БДУ, 2004. – 28 с.
6. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

КАНТРАЛЮЕМАЯ САМАСТОЙНАЯ РАБОТА СТУДЭНТАЎ

КСРС 1. Сістэмныя адносіны ў лексіцы.

Пытанні:

1. Парадыгматычныя сувязі слоў. ЛСГ, ТГ.
2. Функцыянальныя семантычныя палі.
3. Апазіцыі семантычнай тоеснасці.

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 589-593.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 72-145.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 100-103.

КСРС 2. Дыферэнцыяцыя слоўнікавага складу беларускай мовы.

Пытанні:

Дыферэнцыяцыя слоўнікавага складу:

1. паводле наяўнасці / адсутнасці гістарычнай перспектывы (устарэлая лексіка, неалагізмы);
2. паводле характару функцыянавання (актыўная і пасіўная лексіка, патэнцыяльныя словы, аказіяналізмы).

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.

4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

КСРС 3. Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства.

Пытанні:

1. Тыпы слоўнікаў. Слоўнікі-тэзаўрусы і нарматыўныя слоўнікі.
2. Тлумачальныя, дыялектныя, перакладныя, гістарычныя, этымалагічныя, фразеалагічныя, слоўнікі новых слоў і значэнняў, іншамоўных слоў, сінонімаў, антонімаў, амонімаў, паронімаў, асацыятыўныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфемныя, граматычныя, тэрміналагічныя, частотныя, адваротныя, слоўнікі мовы пісьменнікаў, слоўнікі эпітэтаў і перыфраз.
3. Энцыклапедычныя даведнікі (агульныя і прадметныя).

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 297-298, 510-511.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: РУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. – 592 с.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 5-12.
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 5-6.
5. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік / П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 77-81.

Экзаменацыйныя пытанні

1. Лексікалогія як раздзел мовазнаўства. Прадмет і задачы лексікалогіі, асноўныя напрамкі яе развіцця. Сувязь лексікалогіі з іншымі раздзелаў мовазнаўства.
2. Лексікалогія апісальная, гістарычная, агульная, прыватная, супастаўляльная, прыкладная. Асноўныя метады даследавання лексікі. Апісальны, гістарычны параўнальны, супастаўляльны, стылістычны і інш. метады.
3. Слоўніковы склад беларускай мовы (лексікон). Адлюстраванне ў лексіцы універсальных і нацыянальных кампанентаў культуры.
4. Безэквівалентная і фонавая лексіка. Лакуны.
5. Слова як адзінка мовы. Функцыі слова. Лексічнае і граматычнае значэнне слова.
6. Тыпы лексічных значэнняў слова.
7. Адназначнасць і мнагазначнасць у лексіцы. Семантычная структура мнагазначнага слова, шляхі яе развіцця. Дынаміка ўзаемаадносін прамых і пераносных значэнняў.
8. Тыпы пераносу значэнняў (метафара, метанімія, сінекдаха).
9. Амонімы. Разнавіднасці амонімаў. прычыны іх узнікнення. поўныя і няпоўныя амонімы.
10. Крытэрыі размежавання ааніміі і мнагазначнасці.
11. Сінонімы. Класіфікацыя сінонімаў. Будова сінанімічнага рада. Семантычныя і стылістычныя функцыі сінонімаў. Кантэкстуальныя сінонімы.
12. Антонімы. Класіфікацыя антонімаў паводле структуры і ступені праяўлення прыметы ці якасці.
13. Паранімы. Стылістычная роля паранімаў.
14. Асноўныя лексічныя групы. лексіка-семантычная група, тэматычная група, лексіка-семантычнае поле, крытэрыі іх размежавання.
15. Спрадвечная і ўласнабеларуская лексіка беларускай мовы. Прынцыпы размежавання гэтых лексічных пластоў.
16. Запозычаная лексіка беларускай мовы. Прыметы запозычаных слоў. Ступені асваення запозычанай лексікі.
17. Інтэрнацыяналізмы, экзатызмы, варварызмы.
18. Храналагічнае рассяленне беларускай лексікі. Індаеўрапейская, агульнаславянская, усходнеславянская лексіка.
19. Дыферэнцыяцыя лексічнага фонду беларускай мовы паводле сферы ўжывання. Характар проціпастаўлення агульнанароднай лексікі і сацыяльна або дыялектна абмежаванай лексікі.
20. Дыялектная лексіка. Тэрытарыяльная групавая дыялектаў на Беларусі.
21. Спецыяльная лексіка. Прафесіяналізмы і тэрміны сутнасць іх адрознення.
22. Жаргонная і аргатычная лексіка. Разнавіднасці жаргонаў як сацыяльных адгалінаванняў агульнанароднай мовы. Адметныя рысы аргатызмаў.
23. Стылістычная дыферэнцыяцыя беларускай лексікі. Паняцце «моўна-функцыянальны стыль». Асобы статус стылю мастацкай літаратуры.
24. Характарыстыка лексікі вусных стыляў.
25. Характарыстыка лексікі пісьмовых стыляў.

26. Дэферэнцыяцыя лексічнага фонду беларускай мовы паводле характару функцыянавання: актыўная і пасіўная лексіка.
27. Архаізмы і гістарызмы. Крытэрыі размежавання, класіфікацыя архаізмаў, функцыянальнае прызначэнне.
28. Неалагізмы і аказіяналізмы. Прычыны ўзнікнення, адносіны да нормы, перспектывы ўваходжання ў склад літаратурнай мовы.
29. Сацыяльныя і ўнутрымоўныя фактары развіцця лексічнага складу беларускай мовы на фоне іншых славянскіх моў.
30. Лексікаграфія як навука. Яе прадмет і задачы.
31. Гісторыя развіцця беларускай лексікаграфіі.
32. Тыпы лінгвістычных слоўнікаў.
33. Фразеалогія як навука. Прадмет, задачы, вывучэнне. Разуменне фразеалогіі ў вузкім і шырокім сэнсе. Праблема сутнасці фразеалагізма, крытэрыяў яго вывучэння.
34. Паняцце фразеалагічнага зварота. Характэрныя прыметы, спецыфіка. Адрозненне ад іншых лексічных адзінак.
35. Класіфікацыя фразеалагізмаў паводле ступені семантычнай злітнасці кампанентаў.
36. Класіфікацыя фразеалагізмаў паводле суадносін з часцінамі мовы.
37. Структурна-граматычная класіфікацыя фразеалагізмаў.
38. Паходжанне фразеалагізмаў.
39. Стылістычная класіфікацыя фразеалагізмаў.
40. Сінанімія, антанімія, аманімія і мнагазначнасць фразеалагізмаў у беларускай мове.
41. Сучасныя аспекты вывучэння фразеалогіі: этналінгвістычны, лінгвакультурны, лінгвакраіназнаўчы, кагнітыўны, кантрастыўны. Беларуская этнафразеалогія.
42. Нацыянальна-культурны кампанент беларускай фразеалогіі.

Агульны спіс літаратуры

Навуковая і вучэбна-метадычная літаратура

1. Беларуская граматыка: У 2 ч.— Мінск: Навука і тэхніка. — Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск, 1985. — 431 с.
2. Беларуская мова: хрэстаматыя / З.І. Бадзевіч [і інш.]. — Мн.: ПУП Изд-во “Юнипресс”, 2005. — 592 с.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / Пад рэд. А.І. Падлужнага. — Мн.: Нар. асвета., 1987. — С.6-40.
4. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. — Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. — 654 с.
5. Бірыла М.В. Да пытання аб фарміраванні і важнейшых нормах беларускага літаратурнага вымаўлення // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. — 1958. — № 3.
6. Бурак, Л.І., Бурак І.Л. Сучасная беларуская мова. Арфаграфія і пунктуацыя. Практыкум. — Мн.: Універсітэцкае, 1993. — 247 с.
7. Выгонная Л.Ц. Ад гука да літары. — Мн.: Нар. асвета, 1991. — 78 с.
8. Выгонная Л.Ц. Інтанацыя. Націск. Арфаэпія. — Мн.: Навука і тэхніка, 1991. — 215 с..
9. Вячорка В. Правапіс: Спроба сучаснае нармалізацыі // Спадчына. — 1995. -- № 5. — С.247-288.
10. Жураўскі А. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. — Мн.: Навука і тэхніка, 1993. — 36 с.
11. Івашуціч Я.М. Націск у дзеяслоўных формах сучаснай беларускай мовы. — Мн.: Вышэйшая школа, 1981. — 96 с.
12. Камароўскі Я.М. Сучасная беларуская арфаграфія — Мн.: Нар. асвета, 1985. — 160 с.
13. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. — Мн.: Беларуская навука, 2007. — 351 с.
14. Крывіцкі А.А. Сучасная беларуская літаратурная мова і народныя гаворкі. — Мн., 1961. — 40 с.
15. Крывіцкі А.А., Падлужны А.І. Фанетыка беларускай мовы — Мн.: Вышэйшая школа, 1984. — 268 с.
16. Кузьміч Л.П. Аб узаемадзеянні фальклорнай і нарматыўнай лексікі / Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. — Мн.: Нар. асвета. 1994. — С. 20-24.
17. Куліковіч У.І. Беларускі правапіс: Правілы, заданні, кантрольныя работы. — Мн.: Завігар, 1998. — 280 с.
18. Лексікалогія сучаснай беларускай мовы; пад рэд. А.Я.Баханькова. — Мн.: Навука і тэхніка, 1994. — 463 с.
19. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Дапаможнік. — Гродна: ГрДУ, 2002. — 207 с.

20. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С.316-317; 390-391; 555-557.
21. Лыч Л. Рэформа беларускага правапісу 1933 года: Ідэалагічны аспект. – Мн.: Навука і тэхніка, 1933. – 39 с.
22. Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка: Вучэб. дапам. – Мн.: РІВШ БДУ, 2001. – С. 169-248.
23. Макарова Р.В. Понятие графики и графемы. // В кн.: Система и уровни языка. – М.: Наука, 1969. – С.78-89.
24. Мячкоўская Н. Пра магію літар, —азбучныя войны і арфаграфічныя забабоны // Культура. – 1999. – 16-22 студз. – С.14.
25. Падлужны А.І. Аб фанематычным прынцеце ў беларускай арфаграфіі // У кн.: Лінгвістычныя даследаванні. – Мн., 1968. – С.19-24.
26. Падлужны А.І. Нарыс акустычны фанетыкі беларускай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1977. – 125 с.
27. Падлужны А.І. Праблемы варыянтнасці беларускай літаратурнай мовы // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Матэрыялы Міжнар. навук. канфер. – Мн.: БДУ, 1998. – С.28-32.
28. Падлужны А.І. Работа над памылкамі 1933-га // Бел. мова і літ. у школе. – 1991. -- № 3, 4.
29. Падлужны А.І. Фаналагічная сістэма беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 144 с.
30. Падлужны А.І., Чэкаман В.М. Гукі беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк., 1973. – 264 с.
31. Плотнікаў Б.А. Беларускае слоўніцтва. – Мн., 2003. – 168 с.
32. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
33. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 1959. – 160 с.
34. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі, 2008. – 144 с.
35. Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн.: Інбелкульт, 1927. – С.48-113.
36. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / М.Ц. Кавалёва, А.К. Юрэвіч, Ф.М. Янкоўскі і інш. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1993. – С.147-149; 156-157; 163-164; 176-184; 185-203.
37. Сучасная беларуская мова. Уводзіны. Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Фразеаграфія / Я.М. Камароўскі [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1995. – 334 с.
38. Сцяцко П. Культура мовы. – Мн.: Тэхналогія, 2002. – С.9-19.
39. Сцяцко П.У. Уводзіны ў мовазнаўства: Дапаможнік – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 105-110.
40. Сямешка Л.І. Беларуская мова. Уводзіны ў навуку аб мове. Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія: Вучэбны дапаможнік. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – 224 с.
41. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы – Мінск: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.

42. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы / рэд. А.І. Падлужны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 335 с.
43. Фанетыка слова ў беларускай мове. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 200 с.
44. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
45. Шакун Л.М. Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: БДУ, 2001. – 206 с.
46. Шкраба І.Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове. – Мн.: ТАА “Асар”, 2004. – 240 с.
47. Шкраба І.Р. Да прычын узнікнення фанетычных варыянтаў у беларускай мове // Веснік БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Псіхалогія. 1975. – № 1. – С.35-40.
48. Юргелевіч П.Я. Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. – Мн.: Вучпедвыд Міністэрства асветы БССР, 1958. – С.96-106.
49. Янкоўскі Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. -- 4 выд. -- Мн., 1976. – 91 с.
50. Яновіч А.І. Станаўленне графічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы новага перыяду // Бел. лінгвістыка. – 1987. – Вып. 31. – С.16-23.

Слоўнікі

1. Арашонкава, Г.У. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах. Слоўнік-даведнік / Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова. – Мінск: Вышэйшая школа, 1991. – 303 с.
2. Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – 695 с.
3. Бірыла, М.В. Слоўнік націску ў беларускай мове / М.В. Бірыла. – Мінск: Народная асвета, 1992. – 144 с.
4. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў: актуальная лексіка / А.М. Булыка. – Мінск: Попурри, 2005. – 336 с.
5. Граматычны слоўнік дзеяслова / НАН Беларусі. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; Навук. рэд.: А.І. Падлужны; Уклад. В.П. Русак, Л. Ліхадзіўская. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – 1252 с.
6. Граматычны слоўнік назоўніка / НАН Беларусі. Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; Навук. рэд. А.Я. Міхневіч, В.П. Русак; Уклад.: Г.У. Арашонкава, Н.А. Чабатар, А.М. Астапчук, В.І. Уласевіч. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – 1379 с.
7. Завальнюк, У.М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У.М. Завальнюк, М.Р. Прыгодзіч, В.К. Раманцэвіч / пад агул. рэд. У.М. Завальнюка. – Мінск, Народная асвета, 2009. – 399 с.
8. Прыгодзіч, М.Р. Пішам без памылак: асобна, разам, праз дэфіс / М.Р. Прыгодзіч. – Мінск: Парадокс, 2002. – 256 с.
9. Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1987. – 902 с.

10. Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск: Вышэйшая школа, 1990. – 222 с.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1999. – 784 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі. Т. 1, 1977. – 608 с.; Т. 2, 1978. – 768 с.; Т. 3, 1979. – 672 с.; Т. 4, 1980. – 767 с.; Т. 5, кн. 1, 1983. – 663 с.; Т. 5, кн. 2, 1984. – 608 с.
13. Шкраба, І.Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі / І.Р. Шкраба. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 320 с.

УЗОРИ РАЗБОРАЎ

ФАНЕТЫЧНЫ АНАЛІЗ

1. Запісаць слова ў фанетычнай транскрыпцыі.
2. Ахарактарызаваць гукі: па месцы і спосабе ўтварэння, удзеле голасу і шуму, наяўнасці / адсутнасці палаталізацыі, а таксама адзначыць агубленасць (для зычных); указаць становішча адносна націску, рад, пад'ём, лабіялізаванасць / нелабіялізаванасць, а таксама ўплыў суседніх мяккіх зычных (для галосных).

Узор:

Выконваюць [вык'о́нва·j'°·у·ц']

[в] – зычны, губны, губна-зубны, шчылінны, санорны, цвёрды;

[ы] – галосны, ненаціскны, сярэдні рад, верхні пад'ём, нелабіялізаваны;

[к'] – зычны, язычны, заднеязычны, заднепаднябенны, змычны, шумны, глухі, цвёрды, агублены;

[о'] – галосны, націскны, задні рад, сярэдні пад'ём, лабіялізаваны;

[н] – зычны, язычны, прэднеязычны, зубны, змычна-праходны, насавы, санорны, цвёрды;

[в] – зычны, губны, губна-зубны, шчылінны, санорны, цвёрды

[а'] – галосны, ненаціскны, сярэдні рад, ніжні пад'ём, нелабіялізаваны, набывае больш прэдняю артыкуляцыю ў фазе рэкурсіі;

[j'°] – зычны, язычны, сярэднеязычны, сярэднепаднябенны, шчылінны, санорны, палатальны, агублены;

[у'] – галосны, ненаціскны, задні рад, верхні пад'ём, лабіялізаваны, набывае больш прэдняю артыкуляцыю на працягу ўсяго свайго ўтварэння;

[ц'] – зычны, язычны, прэднеязычны, прэднепаднябенны, змычна-шчылінны, шумны, глухі, мяккі.

АНАЛІЗ СКЛАДАВАЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА

1. Запісаць фанетычнае слова ў транскрыпцыі.
2. Лічбамі абазначыць ступень гучнасці гукаў.
3. Намаляваць хвалю санорнасці слова.
4. У транскрыпцыі вертыкальнымі рыскамі абазначыць складападзелы.
5. Пранумараваць склады і даць іх характарыстыку па першым і апошнім гукіх.

Узор:

Яблык [ja'блык]

342341

[ja] – націскны склад, прыкрыты, адкрыты;

[блык] – ненаціскны склад, прыкрыты, закрыты.

АНАЛІЗ СЛОЎНАГА НАЦІСКУ

1. Выводзіць, ці мае слова самастойны націск. Колькі націскаў у слове і якія яны (асноўныя ці пабочныя)? Калі слова не мае самастойнага націску, то яно будзе з'яўляцца праклітыкам ці энклітыкам?

2. Калі ў слове ёсць розныя граматычныя формы, то вызначыць месца націску ў іх. Рухомы ці нерухомы формаўтваральны націск у гэтага слова? На якія марфемы падае націск?
3. У вытворнага слова вызначыць месца націску ў тым слове, ад якога яно ўтварылася. Рухомы ці нерухомы словаўтваральны націск?

Узор:

Слова *нап'ячы́* мае адзін асноўны націск. Я нап'яку́, ты нап'ячэ́ш, ён нап'ячэ́, мы нап'ячём, вы нап'ячаце́, яны нап'яку́ць – асабовыя формы дзеясловаў у адзіночным і будучым простым часе маюць націск на канчатках. Гэта нерухомы формаўтваральны націск. Дзеяслоў нап'ячы́ ўтвораны ад дзеяслова п'ячы́, у якіх націскі падаюць на суфіксы. Словаўтваральны націск з'яўляецца таксама нерухомым.

АНАЛІЗ НАЦІСКУ Ў ТЭКСЦЕ

1. Абазначыць вертыкальнымі рыскамі межы паміж маўленчымі тактамі і фразамі.
2. Расставіць націскі – асноўны (´) і пабочны (`) слоўныя націскі, тактавы ("), фразавы (" ").

Узор:

І^ўсё^ж/ го^ра стр^аты /— `як^ні^дзі^ўна/ — не^прапада^ла//. І^х^оць дзяў^чат мно^га было^/, і^н^ават ле^пшыя^/, не зні^ка^ла адзін^ота//. І^был^о пры^кра глядзэ^ць/ на^цё^мныя знаё^мыя стрэ^хі/, і^не^хаце^лася ісці^ ў^сяло^//. (І.Мележ)

АНАЛІЗ ІНТАНАЦЫЙНАЙ СТРУКТУРЫ ТЭКСТУ

1. Абазначыць межы паміж маўленчымі тактамі і фразамі.
2. Падкрэсліць цэнтры інтанацыйных канструкцый – склады з тактавым і фразавым націскамі.
3. Над гэтымі цэнтрамі напісаць лічбу, што характарызуе дадзеную ІК.

Узор:

Ты напісаў (ІК-3) ліст? // Ча^му ты не зрабіў гэтага раней (ІК-5) //?

ЛЕКСІЧНЫ АНАЛІЗ

1. Вызначыць значэнне слова.
2. Наяўнасць (фанетычныя, акцэнтныя, марфалагічныя) / адсутнасць варыянтаў у слова.
3. Адназначнае ці мнагазначнае слова. Акрэсліць значэнні мнагазначнага слова.
4. Тыпы лексічных значэнняў: прамое / пераноснае, матываванае / нематываванае, канкрэтнае / абстрактнае, агульнае / тэрміналагічнае, свабоднае / звязанае.
5. У слоў з пераносным значэннем высветліць від пераносу: метафара, метанімія, сінекдаха.
6. Нейтральнае ці эмацыянальна афарбаванае (ласк., жарт., іран., зневаж., груб) лексічнае значэнне.
7. Функцыянаванне слова: агульнаўжывальнае, абмежаванае ва ўжыванні (спецыяльная лексіка, дыялектная, жаргонная).
8. Актыўнасць / пасіўнасць выкарыстання слова: актыўнае, пасіўнае (устарэлае, неалагізм).

9. Функцыянальна-стылявая характарыстыка слова: міжстылістычнае, размоўнае, кніжнае (афіц.-справ., паэт., навук., публіц.)
10. Паходжанне слова: спрадвечнабеларускае, запазычанае са славянскіх моў ці з неславянскіх моў.
11. Падабраць сінонімы, антонімы да слова, указаць амонімы, калі ёсць.

Узор:

Высокая *скала* на белазе мора. Скала – “каменная гара з высокімі выступамі, крутымі схіламі”, адназначнае слова, не мае варыянтаў, ужыта ў прамым значэнні, нематываванае, канкрэтнае, агульнае, свабоднае, нейтральнае, агульнаўжывальнае, актыўнае, міжстылістычнае, спрадвечнабеларускае, сінонім – гара.

АНАЛІЗ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

1. Акрэсліць значэнне фразеалагізма.
2. Вызначыць, адназначны ці мнагазначны фразеалагізм.
3. Семантычны тып фразеалагізма: зрашчэнне, адзінства, спалучэнне, выраз.
4. Структурна-граматычны тып фразеалагізма: фразеалагізмы, якія граматычна адпавядаюць сказу, словазлучэнню, спалучэнню слоў. Вызначыць іх мадэлі. Напрыклад, злучнік + назоўнік (як бабёр), назоўнік + дзеяслоў (сэрца разрываецца) і інш.
5. Марфалагічная класіфікацыя фразеалагізмаў: субстантыўныя, дзеяслоўныя, ад’ектыўныя, адвербіяльныя.
6. Варыянты фразеалагізмаў: фанетычныя, акцэнтныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, лексічныя.
7. Стылістычная афарбаванасць фразеалагізмаў: стылістычна нейтральныя, кніжныя і размоўныя. Негатыўная ці пазітыўная канатацыя ў фразеалагізма?
8. Паходжанне фразеалагізмаў: агульнаславянскія, агульнаўсходнеславянскія, уласнабеларускія і запазычаныя.
9. Функцыянаванне фразеалагізмаў: актыўнае выкарыстанне, пасіўнае выкарыстанне (спецыяльныя фразеалагізмы, устарэлыя фразеалагізмы ці фразеалагізмы-неалагізмы).

Узор:

Галасаваць абедзвюма рукамі – “з вялікай ахвотай і поўнасцю падтрымліваць каго-, што-небудзь”, фразеалагізм адназначны, фразеалагічнае спалучэнне, граматычна адпавядае простама сказу (дзеяслоў + лічэбнік + назоўнік), дзеяслоўны фразеалагізм, мае марфалагічны варыянт (прагаласаваць абедзвюма рукамі), стылістычна нейтральны, агульнаўсходнеславянскі, фразеалагізм мае актыўнае выкарыстанне.